

HAAGSE HISTORIE

ISSN 2468-4422

8 719327 031605

NR. 20 ZOMER 2021
PRIJS € 7,50

PANORAMA VAN SCHEVENINGEN
Deze kunstenaars maakten het

DUINRELL
Chillen op het landgoed van graaf Philip

MADURODAM
Modelstad uit de wederopbouwjaren

KNEUTERDIJK EN SLIJKEINDE
Ken uw straatnamen

GROETEN UIT...
MADURODAM | DUINRELL
MESDAGS PANORAMA
HET SCHEVENINGSE STRAND

Het voormalige havenkantoor aan de Blerkade is weer in gebruik genomen als havenkantoor voor De Ooievaart. Met het kantoor als thuisbasis, laten ze je graag de mooie stad vanaf het water zien.

PETER DUIVESTEIJN
DE OOIEVAART
BIERKADE 18

STADS
HERSTEL

DEN HAAG

Bouw mee aan Haags karakter!

Word certificaathouder

StadsHerstel Den Haag koopt, herstelt en beheert monumenten en beeldbepalende panden. Want het historisch karakter van Den Haag en omgeving moet behouden worden! StadsHerstel dankt een groot deel van haar vermogen aan certificaathouders. Zij steunen het gedachtegoed en werk van de organisatie door certificaten te kopen. Geïnteresseerd in certificaten van StadsHerstel?

Kijk snel op www.stadshersteldenhaag.nl

Historische stadswandelingen met gids

Keuze uit 24 stadswandelingen, waaronder het centrum met Binnenhof en het oude dorp Die Haghe, diverse wijken van Den Haag en Scheveningen. Ook rondleidingen met speciale thema's, zoals Bezet-Verzet- Bevrijd, Vrede en Recht en Markante vrouwen in de residentie.

Het hele jaar door, op ieder gewenst moment, ook in diverse talen. Duur plm. 1½ uur. € 5,- p.p. Tenminste 4 personen of minimum tarief € 20,-. Maximaal 15 personen per wandeling.

Zie i.v.m. COVID-19 de actuele informatie over de stadswandelingen op www.gildedenhaag.nl

Gilde
Den Haag
Vrijwillige Professionals

Meer informatie en wandeling aanvragen
Gilde Den Haag
Riviermarkt 2, 2513 AM Den Haag
070 356 12 81 (ma. t/m vr. 9.30 - 12.30 uur)
info@gildedenhaag.nl
www.gildedenhaag.nl

betrokken
uitvaarten

informele, betrokken
uitvaartbegeleiding
met aandacht, tijd
en ruimte voor u.

06-20405561 dag en nacht

gita beets
www.betrokkenuitvaarten.nl

Steun uw lokale krant!

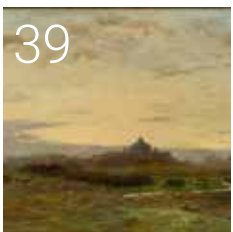

Ga naar www.denhaagcentraal.net
voor uw abonnement.

DHC
Den Haag Centraal

INHOUD

- 04 Pootjebaden op Scheveningen?** Nederlanders wagen zich er niet aan
- 08 Gestolde wederopbouw** Wanneer wordt Madurodam volwassen?
- 14 Duinrell** Lekker raggen over een landgoed
- 21 Panorama van Scheveningen** Deze vier schilders hielpen Hendrik Mesdag
- 19 Eerder gehoord** Milieudilemma's: de vuilverbranding in het ReVa-kwartier
- 32 Kerk met de Zwaan** De lutheranen aan hun Burgwal
- 36 Ken uw straatnamen** Wat betekenen Kneuterdijk en Slijkeinde?
- 39 Oproep** Laat u horen over zand en veen
- 40 Vitrine** Ruiken aan kunst | Het gedroomde museum
- 43 Beeldgeheim** Bleekneusjes met een feestmuts

Omslag: Gemeentearchief Den Haag

Groeten uit...

U bent waarschijnlijk meer dan toe aan nieuwe vergezichten en wijde horizons. Toch wil dit nummer van *Haagse Historie* u verleiden om de stad eens te bekijken met de frisse ogen van een dagjesmens. We namen de geschiedenis van enkele Haagse attracties onder de loep. Een regerings-, hof- en kunststad die naadloos overgaat in een badplaats – wat wil je nog meer? Zeker nu de musea weer opengaan. Dat wist men al in de achttiende eeuw. Ook toen namen Hagenaars en toeristen de Zeestraat naar Scheveningen om zich te vergapen aan vissersboten en de dramatische Noordzee. Buitenlanders wilden nog weleens een teen in het water steken, de Hagenaars bewonderden het uitzicht liever vanuit hun koets.

Een eeuw later kon men onderweg het unieke panorama van Mesdag bezoeken voor een levensecht voorproefje van de badplaats. Daarna stapte je in een badkoets voor een heilzame dompeling in het zoute water, afgeblust met een glas limonade aan de boulevard. Tel daar weer honderd jaar bij op en Den Haag is verschillende attracties rijker: het gewone volk mocht zich verpozen op een landgoed – Duinrell kon zelfs bogen op een heuse skibaan. Of zich vergapen aan mini-Nederland in Madurodam. Met korting van de kwartjesactie stapte je op de tram voor een excursie naar een wederopbouw-wijk. En natuurlijk ook naar Scheveningen, om een haring te happen, de golven te trotseren en te wandelen op de pier.

Marchien den Hertog

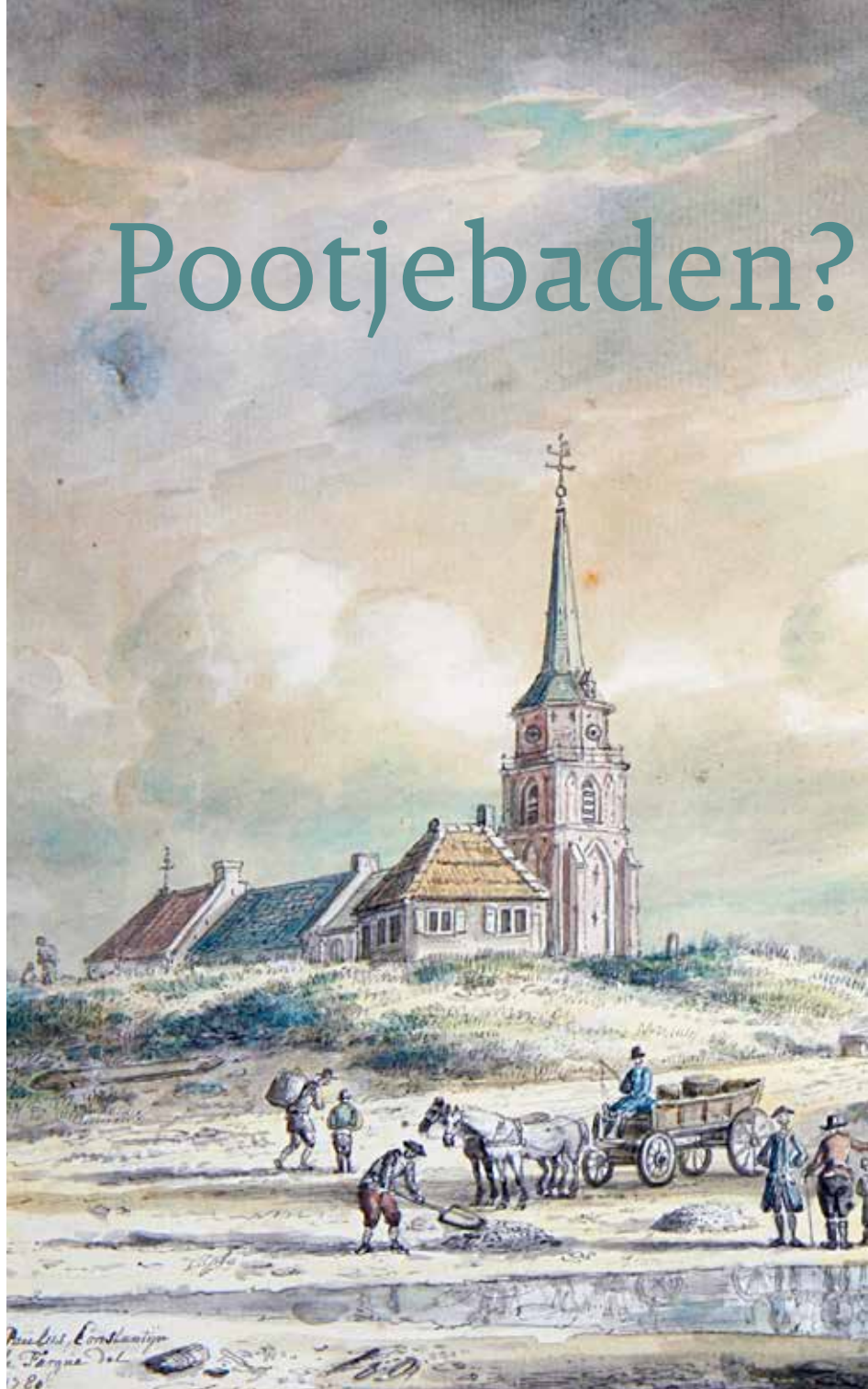
ANBI Onze Stichting Haagse Historie en Erfgoed is een ANBI: een algemeen nut beogende instelling. Dit betekent dat u een gift aan de Stichting onder bepaalde voorwaarden kunt aftrekken bij uw aangifte inkomstenbelasting. De voorwaarden en voorbeeldberekeningen kunt u vinden op www.haagsehistorie.nl. Wanneer u besluit een gift te doen aan de Stichting, kunt u een bedrag storten op bankrekening nummer NL90 RABO 0307 5869 87 onder vermelding van 'gift'. Uiteraard wordt uw bijdrage zeer gewaardeerd en zorgvuldig besteed.

Het is zo'n jaartal dat zonder meer in de Haagse historische canon thuishoort: in 1818 opende Jacob Pronk het eerste badhuis in Scheveningen. Daarmee laat men traditiegetrouw de geschiedenis van dit dorp als een van de belangrijkste Nederlandse badplaatsen beginnen. Dit ene badhuis kreeg immers in de loop van de negentiende eeuw steeds meer gezelschap van op zee- en strandvertier gerichte etablissementen.

En daarvoor? Daarvoor was er niets – als we de Engelsman Samuel Jackson Pratt mogen geloven, die in 1774 vanuit de residentie over de Zeestraat naar de kust wandelde. Zeker: er waren taveernes in overvloed, maar met herbergen was het droevig gesteld. In het enige logement dat hij na lang zoeken had kunnen vinden, werd hem als slaapplek een onopgemaakt soort van bed in een muf en donker kamertje aangeboden – *'a cat-hole of a place, where the cat would have panted for breath, without any hope of getting it'*.

Het bleek normaal als onderkomen voor de hond van de huisbaas te dienen, en er werd bovendien voor één nacht slapen

Verbaasd constateert Samuel Jackson Pratt dat de Hagenaars bij het luchtje scheppen

een onbeschaamd hoog bedrag gevraagd. Waarop Pratt halsoverkop was terug gevlucht naar zijn Haagse hotel, het nabij het Plein gelegen chique Maarschalk van Turenne.

Kwade zeelucht

Nog tot ver in de achttiende eeuw ontbrak in Scheveningen elke serieuze vorm van badcultuur, als voedingsbodem voor een hotelwezen van niveau. Dat tekort werd vooral door Britse bezoekers, inmiddels thuis aan het nodige gewend, met verbazing opge-

*De Haagse burgerij
meed het zeewater
gelijk de duivel
het wijwater*

tekend. De oorzaak lag in een geheel afwijkende, nogal bizarre medische kijk op een verblijf aan zee.

Pratt constateerde tot zijn verbijstering dat Hollandse artsen – haaks op hun Britse collega's – zeelucht en

Uitermate ongezond!

Nu moet je in de zomer op het Scheveningse strand vaak over de hoofden lopen. Maar tot ver in de achttiende ligt het er, op de vissersboten na, verlaten bij – heel soms springt een verdwaalde Engelsman piemelnaakt in zee. Terwijl geen Britse badplaats over een mooier strand beschikt dan Scheveningen, beperken de Hagenaars zich tot een blik op het fraaie uitzicht.

aan zee de koets niet verlaten. Prent van P.C. La Fargue uit ca. 1780. Haags Gemeentearchief

zeewater voor uitermate ongezond versleten. Hij was zelfs gestuit op een reisgidsje voor Den Haag waarin werd gesteld dat de residentie gelukkig door een reeks duinen tegen de kwade uitwasemingen van het zeewater werd afgeschermd. De auteur verkeerde dus in de veronderstelling dat de lucht in Den Haag zo puur en gezond was *ondanks* de nabijheid van de Noordzee.

Geen wonder dat Pratt in Scheveningen geen enkele fatsoenlijke accommodatie voor 'zeegebruikers' had aangetroffen! Geen logementen, geen badkoetsen

– want inderdaad: niet eens badgasten! Alleen een paar gewone mensen, en een verdwaalde Engelsman of twee, die piemelnaakt het open water in plonsden.

En terwijl geen Britse badplaats over een mooier strand beschikte dan Scheveningen, beperkten al die duizenden Hagenaars zich er na hun tocht over de fraaie Zeestraat door het duingebied toe om een ongevoelige blik op de zee te werpen, en deze aan de vissers en de vissen over te laten. *'I perceive,'* zo vervolgde Pratt zijn tirade, *'you might as soon expect to see the Thames take fire, as a Dutchman –*

except in the way of his trade – take to the water'.

In werkelijk elke uithoek van Engeland zouden op zo'n fantastische locatie stadjes van heel wat geringer omvang zijn uitgerust met voldoende appartementen om probleemloos honderden vreemdelingen te kunnen herbergen, zoals Hastings en andere plaatsen aan de Britse zuidkust, waarvan de ingezetenen in materiële zin enorm profiteerden. En dat, terwijl Pratt de lucht van Scheveningen na de stank van de Haagse grachten werkelijk als een verademing had ervaren en »

» hij er daarom ook zo naarstig naar een slaapplek had gezocht.

De Britten waren er, wat badcultuur betrof, relatief vroeg bij. Baden in zee als toeristisch tijdverdrijf zou ook elders in Europa pas in de tweede helft van de achttiende eeuw gaandeweg ingang vinden. En ook al lag het Scheveningse strand er toen zeker niet totaal verlaten bij, de zee zelf was 's zomers op een paar vissersvaartuigen na leeg. Slechts in enkele reisverslagen vernemen wij van vreemdelingen dat zij, in Scheveningen aangekomen, daadwerkelijk een teen in het water hebben gestoken.

Zeebad

Een van de eersten van wie wij dat weten was de Franse ex-priester Pierre Sartre, die in augustus 1719 meldde samen met zijn hoogbejaarde gastheer, de in Nederland wonende theoloog Pasquier Quesnel, een bad in zee genomen te hebben. Hij – zelf pas zesentwintig jaar oud – meende dat het ook een grijsaard van zesentachtig jaar geen kwaad kon doen. Quesnel overleed op 2 december dat jaar.

Pas ettelijke decennia later zou pootjebaden iets gangbaarder worden. Dat suggereert althans de Italiaanse rechtsgeleerde Carlo Antonio Pilati de Tassulo, die in 1778 tot zijn ietwat pijnlijke verrassing met een totaal gebrek aan elementaire preuts-

heid van vrouwelijke inboorlingen in Scheveningen werd geconfronteerd.

'De halve wereld,' zo schreef hij, 'gaat naar Scheveningen om in zee te baden'. En ook hij was dat met zijn vrienden gaan doen. Ze werden er achtervolgd door hordes vissersvrouwen en -dochters, die aanboden om hun spullen te bewaken. Zijn vrienden, die dit al gewend waren, gingen graag op het aanbod in. Ze kleedden zich in het bijzijn van de dames uit en sprongen in zee. Toen ze eruit kwamen overhandigden de meisjes hun kleren en hielpen ze zelfs die weer aan te trekken! Voor een paar centen deden ze dat voor iedereen.

Koetsjes

Het schijnen vooral vreemdelingen geweest te zijn die zich de zee in waagden. De gegoede Hagenars bleven bij voorkeur op het droge. Zo constateerde Pratt verbaasd dat al die karren en koetsen die hij op de Zeestraat was tegengekomen in Scheveningen slechts tot de kop van het strand reden, 'they stop a little, and drive back again'. Ook degenen die zich omwille van hun gezondheid richting zee begaven om daar een luchtje te scheppen, deden dat, 'with the additional singularity of remaining in the carriages, the glasses drawn down, then closed, then half opened, for about an hour'. Zo stonden er wel duizend verschillen-

de voertuigen aan de rand van het strand. Het enige koetsje, zo bezwoer hij zijn lezers, dat hij vervolgens het strand óp had zien rijden, was dat van de Engelse ambassadeur.

Nog een kwarteeuw na Pratt moest zijn landgenoot Ralph Fell noteren hoe relatief verlaten het strand erbij lag en hoezeer de Haagse burgerij het zeewater meed, gelijk de duivel het wijwater:

De Hollanders vinden geen smaak zich in zeewater te baden, daarom ziet men hier ook geene werktuigen voor deze aangename en versterkende lichaams oefening. Deze weerzin tegen de zeelucht en het zeewater is niet alleen een volksvooroordeel, maar wordt ook van de aanzienlijkste Geneesheeren alhier ondersteund; en om deze reden treft men hier, welke aangename zomerhuisjes ook met een heerlijk uitzigt aan zee, aan deze kusten gebouwd konden worden, niet een enkele hoeve of hut aan, drie of vier huizen te Scheveningen uitgenomen, wier voorgevels naar den zeekant staan.

Lyrische beschrijvingen

Maar dat gold dus lang ook voor buitenlandse bezoekers. Waarvoor zij wel al in Pratts dagen massaal naar de kust kwamen, was het landschap. Velen waren, wanneer zij eenmaal de dorpskerk van Scheveningen hadden bereikt, aangenaam verrast door het plotselinge uitzicht. 'Hier sahe ich zum erstenmale die Nordsee,' aldus Carl Heinrich Titius, directeur van het keurvorstelijke natuurhistorische kabinet in Dresden, in 1777.

Badvrouwen begin twintigste eeuw in de weer met handdoeken en kleren. Al in 1778 beschrijft een Italiaanse toerist hoe de Schevenings vissersvrouwen de kleren van baders bewaken en ze tot zijn ontzetting ook nog eens helpen aankleden. Haags Gemeentearchief

Zeven jaar eerder schreef natuuronderzoeker Georg Christoph Lichtenberg uit Göttingen: *‘Der Ausblick ist sehr groß und majestätisch, zur Rechten und zur Linken läuft das Ufer in gerader Linie hinaus, welches den Anblick um so viel schöner macht. Etwas Größeres habe ich nie gesehen.’* En de Saksische theoloog August Hermann Niemeyer stelde in 1806 vast: *‘Was wohl jedem begegnet, dem die See ein neues Schauspiel ist, begegnete auch uns. Man verstummt und verliert sich im Anschauen des Unermeßlichen.’*

Bij deze reizigers stond de Noordzee allereerst als groots natuurverschijnsel in de belangstelling. Met name bij Duitsers en theologen – en dus zeker bij Duitse theologen – maakte de aanblik ervan diepe gevoelens los.

Tot het midden van de negentiende eeuw was het noteren van die (eerste) blik op de zee voor de reisverslaggevers nog een tamelijk zakelijke aangelegenheid geweest: niet meer dan een korte vermelding waard. Maar daarna verandert plots de toon, en moet aan de lezer subiet van de overweldigende grootsheid van de natuur als Gods schepping in relatie tot de nietigheid van de mens kond worden gedaan.

Plotseling is puur noteren van wat men op reis heeft gezien niet meer genoeg, maar dienen ook de gevoelens en de gemoedstemming waaraan men tijdens dat zien ten prooi is gevallen in lyrische beschrijvingen voor het nageslacht vastgelegd te worden. *‘Das Herz schlug mir hoch, da ich zum erstenmale diese unübersehbare Fluthen mit ihren Bergehohen Wellen erblickte und ihr furchtbares Rauschen in meinen Ohren tönte,’* aldus in 1777 de radicale predikant Carl Friedrich Bahrdt. De Romantiek, met haar ontketende oerinstinct voor het sublieme, kondigde zich onverbiddelijk aan.

In de tweede helft van de negentiende eeuw noteren met name Duitse bezoekers hoe overweldigd ze zijn door het natuurgeweld en de grootsheid van de Noordzee.

Het strand van Scheveningen bij opkomende onweersbui door Andreas Achenbach uit 1851. Dordrechts Museum

Met name bij Duitsers en theologen maakte de aanblik van de zee diepe gevoelens los

Als voorbeeld mogen hier tot slot de woorden van Heinrich Sander, kersvers hoogleraar natuurlijke historie aan het gymnasium in Karlsruhe, aangehaald worden, toen zich een jaar voor Bahrdt aan hem het ‘herrlichste Aussicht in die See’ openbaarde:

Wat moet ik daarvan zeggen? Kon ik maar alle dagen op deze kostbare aanblik getraakteerd worden. Daar ruist de aanbidding van God in de ziel. Daar wordt het Almachtige geopenbaard.

Het majesteitelijke bruisen van de zee, het aanzwellen, aantikken en weer terugtrekken van het water, de ontelbare bergen schuim die zich in de verte opbouwen, afschrikwekkend herwaarts rollen om onder de voeten van mensen te breken, het ontelbare leger van veelvormige, groten-deels nog onbekende zeeschepsels, het strand bezet met schepen, de zeemeeuwen die voortdurend heen en weer vliegen, de windstoten die onophoudelijk over de egale vlakte onder het grote hemelgewelf razen, de zandduinen die de zee opwerpt om ze daarna weer weg te spoelen – dat alles vult de ziel met een grote onbeschrijflijke gewaarwording, die voor iedereen die daaraan niet gewend is belangrijk en indringend moet zijn.

Ik liep lange tijd over het strand heen en weer, keek uit over de deinende zee, ondervond de pracht van de natuur, zag de Almachtige, zag de Alwetende voor me. En zweeg.

Laten wij dat hier, wat alle talloze andere lofzangen betreft, dus ook maar doen.

Haags Gemeentearchief

Gestolde wederopbouw

In de puinhopen van het geschonden Den Haag wordt begin jaren vijftig een glanzend modelstadje uit de grond gestampt. Het ademt in alle opzichten de tijdgeest van de wederopbouwjaren.

Verankerd in een ideaal verleden, op weg naar de gedroomde toekomst – en over nariigheid praten we niet.

Het is 1951. Den Haag is aan het opkrabbelen na een van de meest verwoestende periodes uit zijn bestaan. De oorlog heeft grote gaten geslagen. Aan de kust zijn hele wijken vervangen door brokken beton in allerlei vormen. In het Bezuidenhout zaaiden Engelse bommenwerpers twee maanden voor de bevrijding alsnog dood en verderf. En overal in de stad is hout uit huizen gesloopt, zijn blokjes uit de tramrails gehaald, en bomen omgehakt voor een beetje warmte in de barre winter van 1944/'45. De Scheveningse Bosjes zijn achtergelaten als een desolate vlakte, her

en der steekt een stompje boom boven het maaiveld uit.

Maar de verwoeste stad vertoont tekenen van leven. De bordjes 'Voor Joden verboden' en 'Op overtreders wordt geschoten' zijn al lang verwijderd. De

*'Hier kan de grote mens
weer kind worden'*

jonge boompjes, aangeplant door schoolkinderen, beginnen aan te slaan. En op een paar honderd meter van het KLM-gebouw, dat de luchtvaartmaatschappij in

1949 heeft betrokken, hebben studenten het duinzand opgeworpen in een wal.

Op de ongeveer 16.000 vierkante meter binnen die dijk zoemt het van bedrijvigheid. De gemeente Den Haag heeft haar beste arbeiders afgevaardigd. Met potloden achter hun oor trekken ze touwtjes en metselen muurtjes. Er worden wandelpaden gestort en waterwegen aangelegd – een afspiegeling van de bouwlust die heel Nederland deze dagen in zijn greep heeft.

Micropolis

In alle opzichten is het miniatuurstadje dat hier wordt gebouwd een erfenis van de Tweede Wereldoorlog. Oprichtster Bep Boon-van der Starp heeft het, naar Engels voorbeeld, bedacht om geld te kunnen verdienen voor een studentensanatorium in Laren. Daar genezen studenten van tbc, een ziekte die in de oorlog door de ontberingen en het ontbreken van zorg om zich heen heeft gegrepen. Ze worden

er medisch behandeld, luisteren colleges van de band, doen er liggend tentamen, en kleien er – ook liggend – beeldjes ter ontspanning.

Over een aansprekende naam voor de attractie wordt deze zomer nog vergaderd: Micropolis ('zeg maar Micro'), Klein Holland ('geschikt voor het buitenland'), 's-Gravendam ('moeilijk uit te spreken') of Durodam? De laatste verwijst naar het vermogende echtpaar Joshua (Jossy) en Rebecca (Beca) Maduro, dat de aanleg grotendeels betaalt.

We kennen het verhaal. De strijd bare Boon-van der Starp ontmoette de Maduro's tijdens de oorlog in de Verenigde Staten. Met haar echtgenoot en zoon is ze in de meidagen van 1940 Nederland ontvlucht – al voor de Duitse inval hadden ze zich onvermoeibaar ingezet voor gevluchte Joden. Beps dochter Els bleef achter en was actief in het studentenverzet. Het schiep een band met vooral Beca Maduro, wier zoon George ook in Nederland zit – ook in het verzet.

Els blijft leven, maar George sterft enkele maanden voor de bevrijding in Dachau. Zijn ouders willen een monument oprichten voor hun geliefde zoon. Voorzichtig stelt Bep ze voor dit in de vorm te gieten van haar miniatuurpark, om met de entreegelden zieke studenten te helpen. De Maduro's schenken 100.000 gulden.

Potpourri

Om haar plannen te realiseren heeft Boon-van der Starp hulp ingeroepen van architect Siebe Jan Bouma. Bouma is directeur geweest van het Openluchtmuseum in Arnhem, en is een van de oprichters van het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen – óók terreinen in de buitenlucht vol Nederlandse erfgoed. Bouma gaat bedachtzaam te werk. 'De verleiding, bij een opgave als deze, is heel groot om een serie fantastische onmogelijkheden aan elkaar te lijmen, alles wat maar in ons dagelijks leven voorkomt na te maken en daar de kijkers "op los te laten",' vertelt hij april 1953 in een lezing.

Maar wat hij wil, is een stad bouwen zoals die daadwerkelijk in Nederland zou

kunnen bestaan, met alles wat 'kenschetsend is voor het culturele, staatkundige, stedenbouwkundige, bouwkundige, technische en landbouwkundige leven, zoals zich dat in Nederland voordoet'. Een vorm van aanschouwelijk onderwijs die ook de volwassen bezoeker veel over Nederland kan leren.

Het is een soort lege tekentafel waar Nederland zichzelf opnieuw kan uitvinden

Het plaatsje dat uiteindelijk Madurodam zal heten, is een soort lege tekentafel waarop Bouma Nederland opnieuw kan uitvinden. En hij neemt dat heel letterlijk. Hij verzint een uitgebreid verleden voor de stad en bedenkt zelfs gebouwen waarvan delen ook weer zijn verdwenen.

Vanaf het begin weet Madurodam commercie en liefdadigheid uitstekend te verenigen.

Met een potpourri van elementen uit de Nederlandse geschiedenis schept hij een verhaal dat rond het jaar duizend begint in een delta van de denkbeeldige rivieren Maduro en Beca.

Bedenk vervolgens een doorwaadbare plaats, een adellijke familie (de 'graaf van Laagland'), handel in koggeschepen, tol, een heus kasteel (Kasteel Oostvoorne) en – jawel – een dam erbij, en Madurodam is geboren. In de denkbeeldige eeuwen erna komen er een kerkje, een klooster en nog meer handel. De vesting krijgt stadsrechten en moet die rond 1600 uitbreiden vanwege de toegenomen welvaart. Wie de originele plattegrond van Madurodam bekijkt, ziet een soort taartpunt, met het historische centrum in de punt en 'jongere' elementen er in schillen omheen.

In zijn lezing neemt Bouma de luisteraars mee langs houtmolens en drooggemalen polders, weilanden en boerderijen. Dan door naar de moderne tijd, met kassen, recreatieterreinen, oliedepots, haven en vliegveld, tram, spoorbaan en snelweg. Ze passeren de Bijenkorf, het Zuivelbureau en woonflats, zoals die op dat moment overal in Nederland uit de grond worden gestampt.

Founding fathers

En zo ademt alles in Madurodam de tijd van de wederopbouw. Die eerste jaren na de Duitse bezetting, waarin Nederland de mouwen opstroopt om het land er weer bovenop te krijgen. We houden de lonen laag, zodat industrie en bedrijven kunnen groeien. En die staan in de rij om een maquette aan Madurodam te doneren. De 'founding fathers' van het stadje zijn KLM, Schiphol, Shell, Unilever en de NS. Maar ook het Centraal Bloembollen Comité, de Haagse brandweer, de Dokkumer Vlaggen Centrale, Stork en Douwe Egberts staan op de lijst van schenkers.

In de geest van de tijd kijkt Madurodam niet alleen terug, maar ook vooruit. Bouma wil de wortels van Nederland laten zien, maar nadrukkelijk ook een modern en welvarend land, dat klaar is voor de nieuwe tijd. Een land waar internationale treinen rijden, grote schepen aanmeren in de haven, vliegtuigen »

De loco-burgemeester en de secretaris van de eerste gemeenteraad hangen burgemeester Beatrix de ambtsketting van Madurodam om. Haags Gemeentearchief

Madurodam heeft geen gevangenis of begraafplaats

» over de baan taxiën en (door de fabriek geschonken) Dafjes over een vierbaans-snelweg rijden.

De jeugd heeft de toekomst, en daarom krijgt Madurodam een heuse gemeenteraad die bestaat uit tieners. Ze worden afgevaardigd door de Haagse scholen en de in deze jaren florerende jeugdbeweging. De jongeren hebben een ceremoniele functie, maar fungeren in de begin-dagen ook als parkwacht, om mensen de weg te wijzen en te zorgen dat kinderen niet over de maquettes stampen.

De eerste gemeenteraad is enkele dagen voor de opening van het park in het oude stadhuis aan de Groenmarkt geïnstalleerd door de Haagse burgemeester Frans Schokking. Hij is zeer gecharmeerd van de attractie die, hoopt hij, veel bezoekers naar Den Haag zal trekken. Dit in tegenstelling tot het Ministerie van Wederopbouw; voor het geld kunnen immers wel negen arbeiderswoningen gebouwd worden. In aanwezigheid van meneer en mevrouw Maduro kiezen 36 raadsleden uit hun gelederen een wethouder, een

secretaris en een loco-burgemeester. Ze sluiten de middag af met een welverdiend glas limonade.

Nederland in een uur

En dan is het 2 juli 1952. De burgemeester van Madurodam krijgt op de opening zelf haar ambtsketting omgehangen, geschonken door Koninklijke Zilverfabriek Begeer: een samenspel van de wapenschilden van Curaçao en Nederland, een kroon van margrietten als symbool van de jeugd, het geëmailleerde wapen van de familie Maduro en de wapens van de Nederlandse universiteits- en hogeschoolsteden.

Niemand minder dan de 16-jarige prinses Beatrix heeft van haar moeder toestemming gekregen de gewichtige taak te vervullen. Een goede zet, want door de oorlog is het koningshuis nog nooit zo populair geweest. Beatrix legt een boeket neer bij de zojuist door Beca Maduro onthulde plaquette van George. Ze houdt haar eerste toespraak ooit, en als op de klanken van het Wilhelmus de Nederlandse vlag is gehesen, is Madurodam

klaar voor zijn eerste seizoen.

‘Het stedeke’ is een daverend succes. Iedereen kan nu als een Gulliver in het land van de Lilliputters lopen, schrijven de kranten verheugd. Ook volwassenen (70% van de bezoekers) vermaken zich er uitstekend – ‘hier kan de grote mens weer kind worden’. Woorden als ‘kostelijk’, ‘betoverend’ en ‘weergaloos’ vallen. De Antillen zijn plaatsvervangend trots op het eerbetoon aan hun gesneuvelde soldaat.

Na negen dagen hebben al 25.000 bezoekers het stadje betreden, na zeven-tien dagen geeft een gemeenteraadslid de 50.000ste (een dienstplichtig soldaat) een rondleiding. De kranten houden het nauwkeurig bij. Het eerste seizoen duurt maar enkele maanden, want in de winter gaat alles in de opslag. Niettemin sluit Madurodam het af met 300.000 bezoekers. Het studentensanatorium ontvangt 20.000 gulden.

In deze sobere tijd, waarin Nederland nog maar net van de bon af is en de eerste noden zijn geledigd, is een uitje als dit een feest. De opening van de Efteling hetzelfde jaar, en de verschijning van

Aanvankelijk is Madurodam alleen in de zomer geopend. Die eerste winter slaat Bep Boon zelfs maquettes bij haar thuis op.

de eerste Nederlandstalige *Donald Duck*, brengen eindelijk weer wat kleur op de wangen van de oorlogspatiënt.

Bloeiende tulpen

Op 1 april 1953 ontwaakt Madurodam uit zijn winterslaap, met een verse gemeenteraad en tal van nieuwigheden. Het aantal bezoekers blijft de eerste decennia onverminderd groot, net als de opbrengsten voor het sanatorium. Als dat sluit, gaat de winst naar andere goede doelen.

Het is een vrolijk beeld van Nederland dat Bep Boon-van der Starp heeft willen neerzetten, geworteld in een nieuwe tijd. ‘Wij voelen ons in dit wereldje, in dit miniatuur-vaderland van ons, de oppermachtige reuzen, dankzij wie dit alles mag bestaan: het aanzienlijke zowel als het bescheidene, het stoere, moderne stadhuis en het middeleeuwse begijnhofje, het statische en het dynamische, de historie en het gestroomlijnde heden dat over de rails naar de toekomst glijdt’.

Het land met de glimlach, zo noemt de moeder van Madurodam haar creatie. Er is geen plek voor een gevangenis of begraafplaats. Wel voor de oorlog, in de vorm van een eerbetoon aan een heldhaftige verzetsman. En van een bos met dwergdennen, gedoneerd door een nabestaande ter nagedachtenis aan haar zoon James John Chitty Read, die sneuvelde bij de invasie in Normandië. Het Vredespaleis, geschonken door het Mutual Security Agency, viert de Nederlands-Amerikaanse samenwerking in het Marshall-plan.

Positief, energiek, vol vertrouwen en in verbondenheid op weg naar de toekomst, dat is wat Nederland nodig heeft na de zwarte periode van de bezetting. En het werkt – een tijdlang. Er komen hele klassen op schoolreisje. Amerikaanse soldaten – onze bevrijders – die in Duitsland zijn gelegerd, doen hier Nederland in een uur. Voor de toerist staat Madurodam in het rijtje Volendam, Alkmaarse Kaasmarkt, Keukenhof – ieder voorjaar bloeien in het park duizenden tulpen.

Madurodam speelt daarbij in op wat »

Lichtkrant en televisiestudio

Vanaf de start is Madurodam gevuld met technische hoogstandjes. Delftse studenten hebben de afwateringsproblemen op het terrein opgelost. Philips schenkt 10.000 lampjes die het park in het donker verlichten. En er is een vuurtoren die precies synchroon met het licht aan de kust over Madurodam schijnt.

Op het gebouw van de *Haagsche Courant* draait een lichtkrant, net zoals op het gebouw in de Wagenstraat. De krant brengt iedere ochtend een filmstrook met het laatste nieuws, en verwisselt die zo nodig een paar keer per dag. Al heel snel is er een televisiestudio van twee bij drie meter groot in het park. ‘Alle ervaring, opgedaan over de gehele wereld, heeft Philips in dit model neergelegd.’

Maar Madurodam is vooral geliefd bij spoorwegfanaten. Geen wonder: hier kan geen modelspoorlijn op zolder tegenop. Maar liefst vier technici van de NS buigen zich over de aanleg van het kilometerslange traject, dat gefinancierd en lange tijd ook nog onderhouden wordt door de NS. Een *state of the art* commandocentrum houdt de treinbewegingen in de gaten. ‘Allerlei grote mannen halen dus op het ogenblik hun hart op aan deze enorme meccano-doos, waar zij in hun stoutste kinderdromen niet aan toegekomen zijn.’

Het ene bezoekersrecord volgt op het andere, en dat wordt stevast gevierd.
Haags Gemeentearchief

Merkidentiteit en attractiewaarde

In de jaren negentig lopen de bezoekersaantallen van Madurodam terug. De concurrentie van andere attracties groeit. Onderzoek wijst uit dat kinderen alleen een beetje wandelen en kijken niet boeiend genoeg vinden, ook al mag je met de brandweerboot een vuurtje blussen of met een dubbeltje de kermis laten draaien.

Het probleem speelt, zelfs na een aantal verbouwingen, nog steeds. 'Het is een ijzeren wet binnen de dagrecreatiemarkt dat vernieuwingen zorgen voor extra bezoekers: wie niet vernieuwt, wordt vergeten en verliest bezoekers,' staat in de toekomstvisie van het park. In de strijd om de vrije tijd probeert Madurodam dit op te lossen door interactiever te worden. De term 'experience' valt: 'attractiewaarde', 'beleving' en 'merkidentiteit'. De afgelopen jaren is er al een aantal indoor 'doe-attracties' bij gekomen, zodat het park ook in de regen leuk is. Daarin wil Madurodam laten zien waarin het kleine Nederland groot kan zijn. Het park wil zorgen voor een gevoel van herkenning en trots en wil buitenlanders een beeld geven van het iconische Nederland.

En daar gaat het, zeker bij de historische attracties, wringen. Het is terecht dat de naamgever van het park aandacht krijgt in 'Het verhaal van George'. De keuze om met de eerste vrije Statenvergadering van 1572 in Dordrecht onze vermeende tolerantie te

belichten is zelfs verrassend. En vooruit, in De Waterwolf aandacht besteden aan het Nederlandse watermanagement kan ook door de beugel. Maar bij de uitwerking kun je vragen stellen.

Neem de familieattractie Nieuw Amsterdam die verhaalt over de Nederlandse roots van New York. 'In 1625 zetten de eerste pioniers uit Nederland hier voet aan wal. Er was hier nog niets,' galmt een ronkende stem. Niets? Op een continent waar de cultuur van native Americans bloeide? Het Verhaal van George: 'Volkomen onverwacht valt Duitsland op 10 mei 1940 Nederland binnen.' Volkomen onverwacht? George Maduro is al sinds 1939 gemobiliseerd. Het Hof van Nederland over de eerste vrije statenvergadering in 1572: 'De Nederlanden zijn bezet door de Spanjaarden.' Bezet? Spanje was onze rechtmatig heerser.

Natuurlijk vallen nuances in dergelijke attracties weg. Maar het probleem is het uitgangspunt. Terwijl Madurodam uiterlijk meegegroeid is met de tijd, in de vorm van nieuwe gebouwen en de modernste treinstellen, grijpt de visie van het park terug op de tijdgeest van de jaren vijftig. Dat zonnige nationalisme was in de jaren na de oorlog nog gerechtvaardigd, maar anno 2021 lijkt het of de wereld buiten de dijk aan Madurodam voorbij is gegaan.

» buitenlandse – vooral Amerikaanse – toeristen verwachten van Nederland. Dat is gebaseerd op ons zelfbeeld uit de negentiende eeuw – de tijd dat Nederland een romantisch heil zocht in de glorie van de Gouden Eeuw: met zeehelden, grachten, tulpen, molens, handel en de strijd tegen het water. De Ame-

'Het stedeke' is een daverend succes

rikanen vertaalden dit bijvoorbeeld in de iconische Hansje Brinker die zijn vinger in de dijk houdt om een ramp te voorkomen.

Het verhaal van architect Bouma sluit hier naadloos op aan, met het koningshuis als verbindende factor. Hoe echt het ook lijkt, Madurodam is een fantasieland, gebaseerd op de idealen van de wederopbouwjaren. Niet voor niets heeft Walt Disney het in juli 1952 bezocht om er inspiratie op te doen voor zijn Disneyland.

Waar de geschiedenis van Madurodam begon: Kasteel Oostvoorne aan de doorwaadbare plaats bij de Maduro. Haags Gemeentearchief

Bij de attractie Waterwolf horen we niet dat bewoners van de drooggelegde Haarlemmermeer in de nattigheid massaal stierven aan epidemieën. Niemand vertelt wat er met de oorspronkelijk bevolking van Amerika is gebeurd, en dat de Nederlanders slaven importeerden naar Nieuw-Amsterdam. En hoe kan het dat je de Antilliaanse wortels van je naamgever viert, maar dat het woord slavernij nergens valt?

Het is, zoals een bezoeker uit Groningen constateert, alsof geen van de maquettes uit die provincie een scheurtje hebben overgehouden aan de proefboringen van de NAM. Nog steeds is Madurodam het land met de glimlach: geen crematorium, geen gevangenis. Maar kun je daar in deze tijd nog mee weggkomen? Wie het alleen over 'goed' in de oorlog heeft en niet ook over fout, zal daar niets van leren. Wie alleen vertelt over het zoet en niet over het zuur, verliest zijn geloofwaardigheid.

En dat terwijl Madurodam wel degelijk een basis heeft die het waard is om op terug te grijpen: de compassie van George Maduro en Bep Boon-van der Starp, die zich belangeloos inzetten voor hun medemens. En de miljoenen die het in de bijna zeventig jaar van zijn bestaan heeft afgedragen aan het goede doel. De komende jaren mag Madurodam nog een halve hectare volbouwen met 'themapaviljoens'. Laten de ontwerpers vooral die erfenis nog eens goed onderzoeken. En een geschiedenisboekje lezen.

Meer lezen

Op internet staan twee zeer leeswaardige masterscripties over Madurodam: **Madurodam, een museale route naar commercieel succes** door Ivanka Broer (2013) en **Een identiteit in het klein. Een beschrijvende functionele analyse van de tekstuele informatie van Madurodam** door B. van Hulten (2019).

Raggen door de bossen van graaf Philip

‘Eindeloos familieplezier! Voel de wind in je haren in snelle achtbanen, bewonder de vrolijkste shows en maak je Duinrell-dag compleet met een bezoek aan het grootste waterpark van de Benelux.’ Waar nu de karretjes over de kop vliegen en kinderen plonzen in het Tikibad, ruisten ooit slechts de dennen op een statig landgoed. Tot de adellijke eigenaar in de jaren dertig besloot het open te stellen voor het publiek. Meer en minder welgestelde Hagenaars konden er wandelen, kamperen of skiën op een kunstbaan van dennennaalden.

‘Uitstekende buffetten. Matige prijzen’ – dagjesrecreanten werden in 1935 via een advertentie in diverse kranten aangespoord om een versnapering te nuttigen in ‘Thee-tuin Duinrell op het landgoed Duinrell te Wassenaar’.

Oplettende krantenlezers hadden kun-

nen zien dat graaf Van Zuylen van Nijvelt had besloten zijn 110 hectare tellende landgoed Duinrell met ingang van vrijdag 19 april voor het publiek open te stellen. Het gebied werd omschreven als een parel: ‘Dit landgoed is vermaard om zijn natuurschoon. Er is een prachtige parkaanleg met

Aqua Swing Duinrell, Wassenaar

vijvers, men vindt er de mooiste beboste duinen van Zuid-Holland, waaronder het hoogste duin dezer provincie, met schitterend vergezicht. Ook is er de oudste den van ons land aanwezig, en staan er eeuwenoude eiken langs den duinrand.'

Dagkaarten waren à raison van 15 cent te koop aan de entreepoort, bij de heer Heins. Huisknecht Heins, al jaren in dienst van de familie, was tevens uitbater van de Orangerie die als theeschenkerij was ingericht en in het bezit was van een drank- en tabakvergunning.

120 fazanten

Met het opengooien van de hekken voor wandelaars ving in Duinrell het toerisme aan. De Wassenaarse buitenplaatsen waren tot dan toe exclusieve speelplaatsen van de *happy few* geweest. Een eenvoudige sterfeling kon hooguit via de krant vernemen wat er zoal gebeurde. Zoals in 1901, toen werd bericht dat prins Hendrik en diens gezelschap op zijn landgoed Eikenhorst tijdens de jacht 120 fazanten hadden geschoten.

Het was een novum dat de gewone man het duingebied van Duinrell kon doorkruisen. Dit kwam niet doordat de 37-jarige eigenaar Philip van Zuylen van Nijevelt plots was bevangen door gevoelens van naastenliefde, maar omdat hij hiermee flink wat vermogensbelasting bespaarde.

Het onderhoud van landgoederen was een kostbare zaak. De Natuurschoonwet uit 1928 speelde daarop in door bezitters via fiscale voordelen te bewegen tot openstelling voor publiek én natuurbehoud. Van Zuylen van Nijevelt was kamerheer-ceremoniemeester van de koningin en verdiende in de zomer wat met de onderverhuur van zijn zeventiende-eeuwse landhuis aan rijke Amerikanen.

'Het Kasteel' in 1908, met de tuin ontworpen in landschapsstijl.
Gemeentearchief Wassenaar

Ook verkocht hij hout, dat was gekapt uit zijn loof- en dennenbossen. De naaldbomen waren in 1880 grotendeels aangeplant door zijn schoonvader. Als hij wilde profiteren van de belastingvoordelen van de natuurwet, mocht hij voortaan alleen nog maar bomen vellen voor eigen gebruik. Maar nu kon hij het entreegeld van de wandelaars in zijn zak steken.

Recreëren op Duinrell 'met heerlijke, natuurlijke en fluweelig bemoste paden, bij den plechtigen zang van den wind in de wuivend bewogen naaldenkruinen' bleek meteen een doorslaand succes. In 1936 werden ruim 21.000 dagkaarten verkocht, los van de 1600 gezinsabonnementen. Ook in de herfst, als het badseizoen in Scheveningen voorbij was, trokken veel Hagenezen naar het landgoed. Daar genoten ze van 'de schitterende vergezichten', beklommen de houten uitkijktoren die op het hoogste duin was gezet, en streken bij slecht weer neer in de Oranjerie, die in dit jaargetijde omzoomd was met zwaarbeladen pruimenbomen.

Maar met de privacy van graaf van Zuylen van Nijevelt was het tot zijn ergernis gedaan. Toen hij eens vanuit zijn eetkamer zag dat dames naar zijn smaak te bloot lagen te zonnen in het park, klom hij op het dak van zijn landhuis en schoot hij driftig met een jachtgeweer in de lucht. De hagel viel op de zoonanbidsters, die hevig geschrokken meteen weggingen.

*Toen de graaf
zag dat er dames
te bloot aan het zonnen
waren, schoot hij met
een jachtgeweer
in de lucht*

Zucht naar status

Eeuwenlang was Duinrell in particuliere handen geweest, te beginnen bij Cornelis de Jonge van Ellemeet. Deze Zeeuw had in 1680 op zijn 34ste het uitgestrekte duingebied gekocht, met inbegrip van de boerenhoeve Oudt Duinrell. De boerderij ontleende zijn naam aan het kwelwater dat in de duinen naar boven borrelde en via een klaterend stroompje (duinrel) naar lager gelegen land stroomde.

De Jonge was welgesteld geboren, maar werd puissant vermogend dankzij schaamteloze zelfverrijking. Hij was ontvanger-generaal van de Republiek – een soort minister van Financiën – en in die tijd waren de persoonlijke verdiensten van deze functionaris niet strikt gescheiden van de inkomsten van de welvarende Republiek der Verenigde Zeven Provinciën. Zo was De Jonge als dertiger al in staat geweest twee »

1935: aan de toegangspoort kunnen bezoekers kaarten kopen van huisknecht Heinz. Duinrell, Wassenaar

*De boerderij
ontleende zijn naam
aan het kwelwater
dat in de duinen
naar boven borrelde*

» huishoudens te voeren met bijbehorend personeel en onderhield hij verscheidene kapitale landgoederen waarop hij kasteeltjes liet bouwen.

Een econoom die in 1965 promoveerde op De Jonges huishoudboekje, dat werd bijgehouden door diens echtgenote Maria Oyens, ontdekte dat de ijdele regent ook veel geld besteedde aan kleding, het ontwerp van een (vals) familiewapen en een kostbare microscoop, die hem de allure van een wetenschapper moest geven. Hij had negen kinderen en hoogstwaarschijnlijk een veelvoud aan minnaressen.

Bij De Jonges zucht naar status hoorde een landhuis in Franse stijl dat hij liet bouwen bij het dorpje Wassenaar. Het gebouw, geflankeerd door tuinen met waterpartijen, fontein en een magnifieke oprijlaan, liet hij in 1682 ontwerpen door Jacobus Roman, de latere hofarchitect van stadhouder-koning Willem III. Dezelfde architect ontwierp ook paleis het Loo. De classicistische tuinen werden in de negentiende eeuw vervangen door een tuin in landschapsstijl. Ook werd er in 1894 een Oranjerie aangelegd, met grote ramen en een glazen dak, waarin exotische uitheemse planten groeiden.

Moderne villaparken

Begin vorige eeuw kwam buitenplaats Duinrell via vererving, met name in de vrouwelijke lijn, in bezit van de familie Van Zuylen van Nijvelt. Dat gebeurde in 1921, toen graaf Philip Jules van Zuylen van Nijvelt trouwde met baronesse Constance Rhoda Diderica Edith van Pallandt, dochter van toenmalige Duinrell-eigenaar baron van Pallandt. Zij woonden voor het eerst permanent in Huize Duinrell – in de volksmond ‘Het kasteel’ – met hun kinderen en tientallen cairn terriers, die de baronesse fokte. De familie werd ondersteund door een kamenier, knecht, butler, kokkin, chauffeur, kinderjuffrouw, tuinknechts en bos-opziener.

De oppervlakte van hun landgoed was enigszins gedecimeerd, omdat Constance in 1929 grond aan de gemeente Wassenaar had verkocht, zodat ze het erfdeel van haar broer kon uitkopen. De

percelen grensden aan de oude dorpskom, en de gemeente was er maar wat blij mee.

Na de Eerste Wereldoorlog ontvluchtten welgestelde burgers uit de middenklasse het overbevolkte en onhygiënische Den Haag om net als de aristocratie ‘buiten’ te gaan wonen. Veel landbezitters verkochten hun landgoederen of delen daarvan. Er was grote behoefte aan bouwgrond voor moderne ‘villaparken’. Ze werden aangelegd door particuliere bouwexploitanten die ook het stratenplan, de riolering en elektra verzorgden.

Omstreeks de eeuwwisseling was Wassenaar nog een boerendorpje met 3600 inwoners, en burgemeester baron Robert van Zuylen van Nijvelt, de vader van graaf Philip, had er zijn handen vol aan gehad om de stormachtige dorpsgroei in goede banen te leiden. Veel nieuwkomers bleven werken

Na de openstelling kan ook de ‘gewone’ Hagenaar dit duingebied betreden. Het biedt laagdrempelige en goedkope ontspanning in de gezonde buitenlucht.

Nationaal Archief, Den Haag

in Den Haag. Vanwege het toenemende 'forensisme' werd er in 1907 een spoorlijn langs Wassenaar aangelegd en werd het dorp verbonden met doorgaande wegen en fietspaden. In 1923 kwam er een tramverbinding met Den Haag, die twee jaar later werd doorgetrokken naar Leiden.

In 1932 was het inwonertal van het dorp verdrievoudigd tot zo'n 12.000. De gemeente Wassenaar – waarvan meerdere raadsleden ook een belang hadden in de winstgevende bouwexploitatiebedrijven – werd verweten dat ze het bosrijke landschap onherkenbaar had verwoest door toe te kijken hoe de grondspeculanten de voormalige buitenplaatsen hadden volgebouwd.

Ook klonk er kritiek dat op de grond van de baronesse Van Pallandt geen deel voor een wandelpark was bestemd, maar dat er 'alweer' een villapark was aangelegd met een 'geweldig breeden weg' die dwars door het mooiste deel van het bos liep in plaats van eromheen. Het was volgens het *Algemeen Handelsblad* gedaan met de ooit

De skibaan op dennennaalden in 1938. Duinrell, Wassenaar

zo weldadige rust van de plattelandsgemeente: 'En als men een mooien zomeravond buiten zit, zelfs niet aan een der hoofdwegen, dan kan de lucht soms zoo vol zijn van tramgeloei en -gegil, autogeronk en motorgeknetter, dat men zuchtend zegt: "Laten we maar naar binnen gaan, het lawaai is te vermoeiend."'

Motorcross

Architect Willem Dudok maakte in 1937 een uitbreidingsplan voor Wassenaar, waarin hij het natuurschoon wilde behouden en de woningbouw concentreerde in de nieuwe wijken. Hij had een begraafplaats gepland op Duinrell, zeer tegen de zin van graaf van Zuylen van Nijvelt die met zijn grond wilde doen wat hij wilde.

*De gemeente
Wassenaar werd
verweten dat ze het
bosrijke landschap
onherkenbaar had
verwoest*

Op eigen houtje had de graaf besloten dat de jonge populaire motorsport een plek moest krijgen op zijn landgoed. In 1935 organiseerde hij er de eerste motorcross. Het jaar daarop werd de Motorclub Wassenaar opgericht en vonden er geregeld spectaculaire races en terreinritten plaats op het offroad circuit. Raggen door de bossen

onder het oog van 10.000 toegestroomde toeschouwers, zoals tijdens een wedstrijd op zondag 23 oktober 1938, druiste volstrekt in tegen de geest van de Natuurschoonwet. Maar die voorzag hier vooralsnog niet in. De gemeente Wassenaar zat intussen in haar maag met de overlast die motoren op Duinrell veroorzaakten.

Milieuvriendelijker was de eerste Nederlandse kunstskiibaan met dennennaalden die de graaf in 1938 opende. Een foto van skiërs die van een duin over de naalden naar beneden gleden, werd in veel kranten afgedrukt. In de winter van 1937 opende ook nog een ijsbaan op het landgoed.

Ondanks de crisis in de jaren dertig, waarin velen het financieel niet breed hadden, bruiste Duinrell al snel na de opening van de recreatieve activiteiten. Het landgoed, dat wel als 'vacantieoord' werd bestempeld, bood relatief laagdrempelige en goedkope ontspanning in de gezonde buitenlucht. Bij een schaapskooi op het terrein kwamen speeltoestellen te staan en padvindsters kampeerden er, net als novieten van een studentencorps.

Bernhard en Juliana

Ook de aristocratie wist Duinrell nog te vinden. Naast motorcrosses kwam het publiek af op de paardenrennen en spring- en dressuurconcoursen die er werden gehouden. In maart 1939 was de kersverse echtgenoot van kroonprinses Juliana, prins Bernhard, een van de deelnemende ruiters aan een crosscountry, georganiseerd door de Koninklijke Militaire Sportvereniging. HKH Juliana legde te voet een deel van het parcours af en zag te midden van talrijke belangstel- »

De elite is Duinrell nog niet vergeten. Prins Bernhard en zijn paard Bunny op een militaire crosscountry, mei 1940 – een week voor de Duitse inval.

Nationaal Archief, Den Haag

» lenden dat haar man met zijn paard Bunny derde werd. Ruim een jaar later, op 3 mei 1940, waren Juliana, Bernhard en Bunny weer bij een crosscountry in Duinrell. Net als opmerkelijk veel gemobiliseerde hoge officieren van het 1e legerkorps met hun paarden. Een week later vielen de Duitsers Nederland binnen.

In de herinnering van zijn toen tien-

jarige zoon Hugo schoot graaf Philip met zijn buks vanuit de deuropening van Huize Duinrell op laag overvliegende Junkers. Het was het laatste beeld dat hij van zijn vader had. Een dag later, op 11 mei 1940, werd de graaf op zijn eigen landgoed in zijn auto doodgeschoten door een wantrouwige patrouillerende Nederlandse soldaat, die hem had aangezien voor een vijandelijke indringer.

Graaf Philip was 41 jaar geworden en liet twee dochters en zoon Hugo achter, die met hun moeder Constance meteen het landgoed verlieten omdat het daar te gevaarlijk werd geacht. Het gezin zou nooit meer in Huize Duinrell terugkeren. Eind mei werd 'Het kasteel' met meubels en al geconfisqueerd door de hoge nazi Friedrich Wimmer, plaatsvervanger van Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart, die in het nabijgelegen landgoed Clingendael ging wonen. Gravin Constance betrok met haar kinderen de koetsierswoning.

Sperrgebiet

Park Duinrell bleef aanvankelijk opengesteld. De Nederlandse Reisvereniging ging door met skilessen en nog op 14 oktober

1943 werd er een concours hippique georganiseerd. Dit was het laatste grote evenement tijdens de bezetting.

Toen de geallieerde luchtaanvallen toenamen en de Duitsers een landing aan de Nederlandse kust vreesden, verhuisde Wimmer naar het oosten van het land. Landgoed Duinrell werd tot *Sperrgebiet* verklaard. Ook de familie moest weg, maar verstopte in alle haast nog wel tafelzilver, schilderijen en ander kostbaarheden in een kelder van hun landhuis, die ze dichtmetselden.

Na de oorlog was Huize Duinrell totaal uitgewoond en na alles wat er was gebeurd wilde Constance er niet meer wonen. Het gezin betrok de gerenoveerde zeventiende-eeuwse boerenhoeve Oudt Duinrell. Het landhuis bleef verlaten.

De Monumentenraad wilde het landgoed in 1966 met inbegrip van het historische Huize Duinrell op de rijksmonumentlijst plaatsen. Zowel de gemeente Wassenaar als de jonge eigenaar graaf Hugo van Zuylen van Nijevelt tekende daartegen bezwaar aan, omdat het de ontwikkeling van het recreatiepark zou kunnen schaden. In 1987 werd het drie eeuwen oude verpauperde kasteel afgebroken.

Graaf Pretpark

Grondlegger van het huidige attractiepark Duinrell, met z'n camping, bungalowpark en fameuze Tikibad, was Hugo Robert Joan van Zuylen van Nijevelt, de enige zoon van graaf Philip. Duinrell is nog altijd een familiebedrijf; in 2000 namen Hugo's zonen Philip Hugo en Roderick Joan Bernd, baronnen Van Zuylen van Nijevelt, de leiding van hun vader over.

Graaf Hugo was er alles aan gelegen het landgoed in de familie te behouden. Toen zijn moeder Constance overwoog om het van de hand te doen aan de omstreden projectontwikkelaar Reinder Zwolsman, kocht hij in 1962 zijn zussen uit en ging zelf aan het roer staan. Hij bleek een avontuurlijke cowboy, die niet bang was voor aanvaringen met de gemeente Wassenaar en omwonenden als die hem dreigden te hinderen het park naar zijn eigen smaak uit te breiden. Terwijl de overheid na de oorlog inzette op behoud van rust en natuurschoon van de overgebleven

Wassenaarse buitenplaatsen, had Hugo andere recreatievormen voor ogen.

Van een bescheiden evenemententerrein met een klein kampeerterrein bouwde de energieke graaf zijn landgoed uit tot een attractiepark van formaat, met onder andere een bobsleebaan en de meest opvallende attractie: het tot dan toe grootste subtropisch waterpark van Europa. Dit Tikibad werd in 1984 geopend door Pieter van Vollenhoven. De bezoekers raakten niet uitgesproken over de 'zonderlinge constructie van doorzichtige buizen, waarin je met het water mee vanaf een hoogte van 16 meter naar beneden roetsjt en neerplonst in het zwembad'. Het bad trok direct na de opening en ondanks de crisis in de jaren tachtig soms wel tienduizenden bezoekers per dag. Dat leverde files op en problemen met parkeren.

De energieke Hugo Robert Joan van Zuylen van Nijevelt bouwde zijn landgoed uit tot een attractiepark van formaat.

Haags Gemeentearchief

De Wassenaarse adel keek met gemengde gevoelens naar de onderneming van Hugo die wel Graaf Pretpark werd genoemd. Maar zelf was hij trots op zijn levenswerk. Hugo's zoon Philip zei in 2000 in het magazine *Terdege*: 'Ik heb vriendjes met een landgoed dat elk jaar een kapitaal kost en vrijwel niets opbrengt. Dan is het meer een last dan een lust. Om in Nederland een particulier landgoed in stand houden, heb je veel creativiteit en ondernemingszin nodig.'

De actualiteit herhaalt zich. Historicus en journalist **Bas Kromhout** ziet veel ouds in het Haagse nieuws.

De Cartesiusstraat gezien naar het Newtonplein in 1978, op de achtergrond de Vuilverbranding.
Haags Gemeentearchief

*Het verband
tussen de
uitstoot en
gezondheids-
klachten van de
buurtbewoners
is nooit
vastgesteld*

Den Haag moet in 2030 klimaatneutraal zijn en daarom wil wethouder Liesbeth van Tongeren (GroenLinks) vaart maken met de aanleg van een pijpleiding die restwarmte uit de Rotterdamse haven naar Den Haag brengt om er hier 150.000 woningen mee te verwarmen. Maar er is verzet uit de gemeenteraad. De warmte komt van olie- raffinaderijen en is dus niet duurzaam.

Mogelijk is er lokaal warmte te winnen uit zeewater of uit de bodem, zoals binnenkort al op bescheiden schaal gebeurt in Den Haag Zuidwest. Stel nou dat het op korte termijn lukt deze warmtebronnen te exploiteren, dan is het klimaat nog beter af. Daar staat echter tegenover dat de klimaatdoelen onbereikbaar blijven als dit niet lukt en er nu niet in de warmteleiding wordt geïnvesteerd. Dus waar doe je als gemeente goed aan?

Voor een soortgelijk dilemma stond Den Haag in de jaren tachtig, toen het klachten regende over de vuilverbranding in het Regentesse-Valkenboskwartier (ReVa). In 1968 ging het afval van zo'n 700.000 huishoudens, bedrijven en ziekenhuizen in de Haagse regio naar deze gemeentelijke Vuilverbrandingsinstallatie (VVI) met z'n twee markante witte schoorstenen. De restwarmte werd gebruikt om stoomturbines aan te drijven die elektriciteit opwekten. Er leek geen vuiltje aan de lucht, totdat de gemeente in 1980 uitbreiding van het aantal ovens aankondigde. Omwonenden tekenden protest aan en klaagden over luchtverontreiniging.

Een onderzoek van KEMA gaf hun gelijk: de concentraties fijnstof en zoutzuur die op het terrein van de VVI werden aangetroffen, waren hoger dan toegestaan. De gemeente kondigde direct maatregelen aan, zoals stoppen met het verbranden van harde plastics. Intussen stuurde de provincie Zuid-Holland eigen onderzoekers de wijk in, en die vonden veel lagere concentraties schadelijke stoffen dan KEMA. Je zou zeggen dat iedereen opgelucht kon ademen.

Keelpijn en rode ogen

Maar de geest was uit de fles. De omwonenden wilden de vuilverbranding de wijk uit hebben, en wel onmiddellijk. Een snel opgerichte actiegroep blokkeerde op 12 november 1980 de toegangswegen. Journalisten hoorden de klachten van de actievoerders aan. 'We lopen hier bijna allemaal met hoofdpijn rond, veel mensen klagen over haaruitval, keelpijn en hoest en hebben rode ogen van de viezigheid die uit die pijpen komt,' zei een buurtbewoon-

ster. 'En de gemeente doet er niets aan.'

De bewoners van ReVa besloten het via de provincie te spelen, en met succes: in 1984 vernieuwde het provinciehuis de vergunning, op voorwaarde dat de VVI vóór 1990 de vuren zou doven. De gemeente sputterde tegen: het verplaatsen van de vuilverbranding zou tussen de 100 en 150 miljoen gulden kosten. Maar toen ook een meerderheid in de raad zich uitsprak voor zo snel mogelijke sluiting, zat er niets anders op dan een nieuwe plek te zoeken.

Dat ging uiterst traag. Volgens de actievoerders omdat het stadhuis de zaak traineerde. Pas toen de deadline van 1990 in zicht kwam, presenteerden Den Haag en 34 omliggende gemeentes het plan om een nieuwe vuilverbranding te openen naast het voormalige vliegveld Ypenburg. Het complex moest nog wel worden gebouwd, waardoor sluiting van de VVI weer werd uitgesteld. En ook de nieuwe locatie had nadelen. Bewoners van Nootdorp, Rijswijk en Voorburg, onder wie een aantal huisartsen, beweerden dat de risico's voor hun gezondheid te groot waren. Daarnaast bleek uit onderzoek dat de nieuwe installatie niet rendabel zou zijn. Reden voor de gemeente Leidschendam, waar het terrein bij Ypenburg onder viel, om de stekker uit het project te trekken. Het leverde een strop op van 200 miljoen gulden vanwege reeds gemaakte kosten en afgesloten contracten met bouwondernemers, en kostte de Haagse wethouder René Vlaanderen (D66) de kop.

Droevige dag

Het college vond een weg uit de impasse doordat de Rotterdamse vuilverbranding AVR (Afvalverwerking Rijnmond) aanbood de Haagse rotzooi over te nemen. Zo konden de ReVa-bewoners uiteindelijk op 1 januari 1994 vieren dat de allerlaatste rook de witte pijpen verliet. Voor de honderd medewerkers van de VVI was het een droevige dag. Velen van hen waren zeelui in ruste die waren aangetrokken vanwege hun ervaring met stoomturbines. Ze hadden weinig begrip voor de omwonenden. Uit TNO-onderzoek was immers gebleken dat de Haagse vuilverbranding de schoonste van Nederland was.

Het verband tussen de uitstoot en de gezondheidsklachten van de buurtbewoners is nooit vastgesteld. Maar de perceptie dat er een relatie bestond, bezegelde na dertien jaar van protesten het lot van de VVI. Het gevolg was een financiële kater voor de gemeente en een verdubbeling van de afvalstoffenheffing voor alle Hagenaars. Of sluiting nodig en verstandig was, bleef een vraag.

Ook in deze tijd moet de politiek op milieugebied beslissingen nemen die ingrijpend zijn en waarmee duizelingwekkende bedragen zijn gemoeid. Het gaat om investeringen voor vele jaren, die niet zomaar kunnen worden teruggedraaid. Intussen is veel onduidelijk over de effecten en alternatieven. Elke keuze is een gok. Maar er is geen tijd om te aarzelen, want Den Haag moet al over negen jaar klimaatneutraal zijn. Vier jaar minder dan nodig was om een vuilverbranding te sluiten.

TEMPO DOELOE

Een eeuw grafische
vormgeving en design
uit de Gordel van
Smaragd

EXPO
DESIGN
MUSEUM
DEDEL

Prinsegracht 15
DEN HAAG

TENTOONSTELLING T/M 26 SEPT

www.designmuseumdedel.nl
volg ons op Instagram

**Design
Museum
Dedel**

Vrij naar Jan Laves

ATROPPOS

Sinds 1920

Uitvaartverzorging

Van Boetzelaerlaan 292
Den Haag
070-3066030

Erik Boelkens
uitvaartverzorgster
directeur / eigenaar

Onafhankelijk familiebedrijf dat de traditie nog kent,
maar openstaat voor uw wensen en ideeën.

In 1920 opgericht door Willem Spaans.

Persoonlijke en betrokken begeleiding
door vakkundige uitvaartverzorgers.

Uitvaarten voor elk budget.

Rouw- en ontvangkamers

www.atropos.nl

Een lust voor het oog 25 Haagse kerken

Den Haag kent een uitzonderlijke rijkdom aan kerken met fraaie interieurs en vele pronkstukken. Wie ze kent, zal genieten van de herkenning. Voor wie ze niet kent, is dit boek een aangename verrassing in woord en zeker ook in beeld! **Door het grote formaat komen de foto's extra mooi uit.**

Botine Koopmans & Dick Valentijn
372 blz. | harde band | ISBN 9789087049089

€39,95

Dit boek is te koop via de boekhandel en rechtstreeks te bestellen bij: **Uitgeverij Verloren**, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, bestel@verloren.nl, 035-6859856.

De steiger van het panorama aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam werkt volgens het zelfde principe als die in Den Haag: verrijdbaar over rails. S.Herz/Stadsarchief Amsterdam

Zij maakten het Panorama van Scheveningen

1901: Sientje van Houten en Hendrik Willem Mesdag, op dat moment de godfather van de Haagse schilderkunst, vierten hun gouden huwelijk op het podium in Pulchri Studio. Haags Gemeentearchief

Mesdags panorama is 140 jaar

In 2021 bestaat het Panorama van Scheveningen 140 jaar. Het jubileum wordt gevierd met verschillende activiteiten, waaronder een kinderboek en de tentoonstelling *De schilders van Panorama van Scheveningen*. Hierin wordt uitgebreid aandacht besteed aan de prominente kunstenaars die Mesdag assisteerden bij het maken van het indrukwekkende panoramische doek. Er is veel van de voorbereidingen te zien: schetsen, foto's en rastertekeningen. Dit artikel is gebaseerd op de catalogus van de tentoonstelling *De Schilders van het Panorama van Scheveningen*, onder redactie van Suzanne Veldink en Laura Prins (Scriptum Art Books, € 29,95).

Hendrik Willem Mesdag beschouwde het als zijn belangrijkste kunstwerk, omdat het als geen ander de natuur zo groots verbeeldt. Het Panorama van Scheveningen bestaat 140 jaar en heeft de tand des tijds glansrijk doorstaan. Als portret van een oud vissersdorp op de rand van de moderne tijd én als iconisch kunstwerk van de Haagse School is het voor iedere nieuwe generatie weer relevant. Dit jubileumjaar worden de andere schilders van het panorama in het zonnetje gezet.

Als Willem Hendrik Mesdag op 1 mei 1880 met een Brusselse onderneming een contract tekent voor het vervaardigen van een panorama van 114,5 meter in het rond en 14,60 meter hoog, is de omschrijving van het onderwerp niet nauwkeuriger dan 'maritime'. Nu zou Mesdag – naar voorbeeld van andere panorama's – de glorie van de Nederlandse geschiedenis in kunnen duiken om, zeg, een stevige zeeslag af te beelden of een exotische haven in Nederlands-Indië.

Maar hij kiest voor een onderwerp dat letterlijk om de hoek ligt: een uitzicht op Scheveningen en het strand vanaf het Seinpostduin.

Het is een beeld zonder actie, zonder drama – en bovendien maar al te bekend. Collega-kunstenaars, die toch al hun neus ophalen voor de commerciële klus, vinden het maar niks. Maar met dit onderwerp is Mesdag in zijn element: hij kan zich de hele bijna 1700 m2 uitleven op licht, landschap en luchten – de favoriete onderwerpen van zijn Haagse School.

Mesdag heeft er zin in en pakt het project aan als een militaire operatie. Nog dezelfde 1 mei maakt hij zijn eerste schets; in de week die volgt staat de compositie van het panorama zo ongeveer op papier. Hij tekent een Scheveningen dat op de overgang staat naar een moderne tijd. Nog hebben veel huizen in het dorp geen riolering. Nog liggen de vissersschepen op het strand, waar de vissers hun vis uitladen en hun vrouwen netten boeten, in Scheveningse dracht, de voeten in klompen.

Maar die vrouwen assisteren ook de badgasten bij een duik in zee. De bezoekers arriveren met de stoomtram en flaneren over de boulevard. Hun rieten stoelen spikkelen het strand. Paviljoens verkopen fruit en schepjes, kinderen rijden ezeltje. In de verte rijzen de eerste vakantievilla's uit het duin, waar de toeristen zich kunnen verpozen in verschillende horecagelegenheden.

In de maand juni oefent Mesdag details en tekent hij de hele compositie op een glazen cilinder, waarmee hij haar kan overbrengen op het doek. In het panoramagebouw aan de Zeestraat komt een steiger die over rails te verplaatsen is. Op 28 maart 1881 staat de ondertekening op het – speciaal geweven – linnen.

De schetsen van een aantal gebouwen en het oude dorp op de laatste bladzijden van zijn boekje zijn een stuk minder trefzeker. Is dat de reden dat Mesdag hulp inschakelt? In augustus 1880 schrijft George Breitner verheugd over zijn opdracht om assistentie te verlenen bij het schilderen. Hij is geïnteresseerd in architectuur en beschikt met een gedegen opleiding aan de Academie van Beeldende Kunsten over meer techniek dan autodidact Mesdag.

Het project heeft haast, want er is concurrentie. Ook de kersverse Haagse Panorama-Maatschappij is bezig met het bouwen van een panorama, aan de Bezuidenhoutseweg. Nog drie andere kunstenaars gaan Mesdag helpen dat van hem te voltooien. Voor de jonge Breitner en Théophile de Bock is het een buitenkans om met de gerenommeerde Mesdag te werken. Bernard Blommers doet het waarschijnlijk als een vrien-

dendienst. Mesdags vrouw Sientje ten slotte is een trouwe compagnon in al zijn artistieke ondernemingen.

Hun bijdragen aan het Panorama zijn op verschillende momenten bekend geworden en niet altijd op waarde geschat. Het museum heeft ze nu voor het eerst grondig onderzocht en op een rijtje gezet.

Dat Mesdag een onderwerp kiest dat hem zeer aan het hart ligt en daarbij helpers vindt die zielsverwant zijn in stijl en liefde voor de natuur, is misschien wel de reden dat zijn panorama tijdloos is gebleken. Hij maakt geen modieus geroutineerd spektakelstuk dat na een paar jaar gedateerd is. Mesdag legt een verstild Scheveningen vast, dat kort daarna onherkenbaar verandert – eind '82 is het Seinpostduin afgegraven. De schoonheid van een gewone plek, met al het talent van de Haagse School gevangen, niet in een attractie maar, zoals Mesdag zich had voorgenoemd: in een kunstwerk.

Het panorama gaat hem dan ook zo aan het hart, dat Mesdag het aankoopt als het in zijn bestaan wordt bedreigd. Jarenlang legt hij uit zijn persoonlijke fondsen toe op de exploitatie. Rond zijn tachtigste verjaardag restaureert hij het nog een laatste keer en maakt van het gebouw een moderne tentoonstellingsruimte, met licht dat verschillende weersomstandigheden kan nabootsen. Mesdag brengt het onder in een naamloze vennootschap, die beheerd wordt door zijn neven en nichten.

Dat nog altijd particuliere museum heeft het in het afgelopen coronajaar moeilijk gehad en medewerkers moeten ontslaan. Nog een reden om het prachtige kunstwerk weer eens te bezoeken.

»

*Mesdag legt
een verstild
Scheveningen
vast, dat
kort daarna
onherkenbaar
verandert*

Tijdens een vakantie op het Duitse Waddeneiland Norderney in 1868 ontdekt Mesdag zijn voorliefde voor de zee. Het is de reden dat hij zich in Den Haag zal vestigen.

Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Museum Panorama Mesdag, Den Haag

George Breitner

» In juni 1880 wordt George Hendrik Breitner van de Haagse Academie van Schone Kunsten verwijderd wegens wangedrag. Gelukkig kan hij vrijwel meteen aan de slag met de voorbereiding voor het panorama. Mesdag vraagt hem onder meer om het dorp Scheveningen te schilderen, met zijn daken, muren en perspectieven een ingewikkelde klus, waar Breitner flink voor oefent.

Breitner is de enige van de helpers van wie schetsen voor het panorama bewaard zijn gebleven. Details van huizen: een loden dak, een kale muur. En snelle krabbels van het leven op het strand en in het dorp: groepjes vissersvrouwen, vissers, nettenboetsters en flanerende badgasten. Uiteindelijk is hij verantwoordelijk voor ongeveer 80 procent van de figuren op het doek.

Het snelle, grovere werk dat nodig is voor een panorama ligt de onrustige Breitner. Als kind al tekende hij vlot, bij voorkeur oorlogstaferelen en dan liefst nog de cavalerie, die hij in haar beweging probeert te vangen. Het rijtje paarden op het panoramastrand is dan ook van zijn hand, maar uiteindelijk is zijn bijdrage veel groter geweest.

Een journalist meent in 1881 te zien dat Mesdags schilderijen beïnvloed worden door het werk aan het panorama. Verraden ze niet dat 'zijne penseelen tot borstels, zijne doeken tot lakens groeien en zijn palet door emmers verf vervangen wordt?'

Over Breitner zou dit ook gezegd kunnen worden. Waarschijnlijk heeft zijn assistentie bij het panorama hem de vrijheid gegeven om impulsiever en dynamischer te schilderen. Op zijn *Gele Rijders* uit 1885 laat hij details weg om een indruk van snelheid te scheppen. Het ontbreken van een hoef of een oog wordt niet door alle critici gewaardeerd: 'Als een paardenhoef een vormeloze veeg verf is, heb ik toch een bedenking.'

Voorstudie van het dorp Scheveningen door George Breitner. Kröller-Müller Museum, Otterlo

Breitners *Gele Ridders* krijgt ook positieve kritieken: 'Met enkele lijnen vol uitdrukking de actie van een paard of ruiter aan te geven, zoodat er leven en gang en karakter in zit, staat hoger, dan lijntje, haartje voor haartje te volgen.'

Museum Panorama Mesdag, Den Haag »

Mesdag vereeuwigd Sientje op het strand zoals ze vaak buiten werkte, met haar uitklapbare ezel. Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Sientje Mesdag-Van Houten in haar atelier. Haags Gemeentearchief

Sientjes olieverschets *Duinrand* uit 1880 lijkt sterk op de duinpartijen in het panorama, waarover ze zich samen met Théophile de Bock ontfermt. Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Met drie andere vrouwen maakt Mesdag-Van Houten in 1874 het schilderij *Haagse Weeskinderen*. Sientje schildert het doorkijkje naar Den Haag. Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau, Den Haag

Paarden zijn een favoriet onderwerp van Breitner, het ligt voor de hand dat hij ze ook voor het panorama schildert. Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Sientje Mesdag-Van Houten

» Journalisten vinden het een beeldig plaatje. Hendrik Willem Mesdag, die 'met breede penseeltrekken de Scheveningsche visserschervloot op het doek werpt'. En naast hem zijn vrouw Sientje Mesdag-van Houten, die de rode Scheveningse pannendaken van licht en schaduw voorziet.

Sinds Sientje een forse erfenis heeft gekregen en Hendrik zijn droom om kunstschilder te worden kan waarmaken, is zijn echtgenote zijn steun en toeverlaat in een bijna symbiotische relatie. Maar het is een tragedie waardoor Sientje zich ook zelf zal ontwikkelen als kunstenaar. Na de dood van hun zoontje Klaas grijpt ze naar de kwast om het verdriet dragelijk te maken en een professionele carrière als kunstschilder op te bouwen.

Dat lukt, binnen de conventies van de tijd, aardig. Sientje is als een van de weinige vrouwen lid van Pulchri en bovendien voorzitter van 'Onze Club', een ontmoetingsplaats voor vrouwen in de foyer van de Koninklijke Schouwburg. Daarover schrijft een journalist nogal neerbuigend 'dat er wordt gedronken, gegeten, zelfs wel eens gerookt, gespeeld, gemusiceerd,

kortom de tijd gedood, en natuurlijk boven alles ... gekletst'.

Sientje schildert vooral landschappen en stillevens en dat werk wordt op eigen verdienste bekritiseerd. Maar een criticus vindt het doek *Op de grote stille heide* te groot voor een dame. En haar stillevens van bloemen en vruchten, toch een genre dat bij uitstek geschikt wordt geacht voor vrouwelijke kunstenaars, acht men lang niet altijd verfijnd genoeg.

Bij het panorama is Sientje vliegende keep. Er moeten meters worden gemaakt en ze helpt waar nodig. Ze vult Breitners ontwerp van Scheveningen in en samen met Théophile de Bock werkt ze aan het duinlandschap, dat ze goed kent. In de jaren 1870 heeft Sientje het veel afgebeeld, in haar buitenatelier aan de Scheveningseweg, maar ook ter plekke met een schilderskist en een uitklapbare ezel.

Zo heeft Hendrik Mesdag zijn geliefde echtgenote ook vereeuwigd op het panorama. Tussen de bomschuiten op het strand onder een witte parasol, terwijl een nieuwsgierige vissersvrouw meekijkt over haar schouder.

»

De beroemde Haagse
luchten nemen maar liefst
een derde van het doek in
beslag.

Mesdag ontwerpt ook het uitkijkpunt voor bezoekers. Museum Panorama Mesdag, Den Haag. Studie panorama

Mesdag gebruikt foto's als geheugensteun. Haags Gemeentearchief

Hendrik Willem Mesdag geschilderd door zijn vrouw Sientje in 1906. Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Zand en schoen

Het faux terrain, het deel tussen de kijker en het schilderij, kan een panorama maken of breken. Mesdag schakelt er dan ook een architect voor in. Die richt het in met helmgras, een eenzame schoen, een schildersstoeltje, omgevallen manden, gescheurde netten en zand. Heel veel zand.

Dat laatste is zo belangrijk dat als het panorama wordt uitgeleend aan München er 48.000 kilo Schevenings duinzand meegaat. Het resultaat is zo verbluffend echt dat toeschouwers in Amsterdam, waar het panorama in 1889 tijdelijk te bezichtigen is, er met bordjes op worden gewezen niet over het hek te klimmen: 'Het hoofd der politie te Scheveningen waarschuwt een ieder om niet buiten de afrastering op het duin te lopen, aangezien het overal door konijnenholen ondergraven is en bijgevolg ongelukken zou kunnen veroorzaken.'

Hendrik Mesdag

» Als hij in 1880 de opdracht voor het panorama aanvaardt is Hendrik Willem Mesdag – in zijn eerste Haagse jaar nog geweigerd door Pulchri – op het hoogtepunt van zijn carrière. Hij schildert, verzamelt, zit in het bestuur van de Hollandsche Teeken Maatschappij en is de spil van de groep schilders die sinds enkele jaren gerekend worden tot de Haagse School. Zijn organisatorische kwaliteiten maken Hendrik zeer geschikt voor het realiseren van een panorama, waarbij veel meer komt kijken dan dat grote schilderij. Er moet een gebouw komen, een doek en een steiger, een uitzichtpunt en een *faux terrain* tussen de toeschouwer en het schilderij. In dit project is Mesdag niet alleen kunstenaar, maar ook aannemer.

Mesdag ontwerpt de hele compositie en verdeelt de invulling ervan over verschillende mensen. Belgische specialisten zetten de grote water-, duin- en luchtpartijen op. Zijn echtgenote en drie collega's uit de Haagse School ontfermen zich over dorp, mensen, lucht en daken. Zelf mag Mesdag zich storten op waar hij goed in is: de traditionele bomschuiten die met paarden het strand op worden getrokken, de bedrijvigheid op het strand en de zee. Het schouwspel vormt het hart van de afbeelding.

In zijn vaste kamer in het latere hotel Rauch en in zijn buitenatelier in de duinen legt Mesdag al tien jaar het kleurenspeel van licht, lucht en water van de Noordzee vast in al haar stemmingen: kalm, dreigend, stormachtig. Met grove streken – mensen en schepen krijgen meer details. Zo gaat hij ook bij het panorama te werk.

De Haagse School is op dat moment nog avant-garde. Later, als Mesdag is uitgegroeid tot nestor van de Haagse Schilderkunst en voorzitter van Pulchri, zijn ook de kunstenaars van de Haagse School weer achterhaald. In 1896 sneert men dat het 'gesmeer à la Mesdag' en dat 'kilometer-geschilder' echt niet meer kan.

Maar bij de opening ziet men heel goed wat Hendrik Willems bedoeling is: het gevoel en de grootsheid van de natuur vertalen naar het publiek. Natuur inspireert kunst, en kunst laat mensen met andere ogen kijken naar de natuur. In Mesdags eigen woorden: 'De schilders leren hen de zee zien.'

»

Blommers' vrouw en kind nemen de toeschouwer mee het schilderij in. Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Gemeentearchief Den Haag

Thuishkomst van de vissersvloot uit 1883. Met al zijn ervaring in Scheveningen zal het Blommers weinig moeite hebben gekost de figuren op het panorama te schilderen. Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Ook de twee vrouwen met het hondje rechts worden aan Blommers toegeschreven. Museum Panorama Mesdag, Den Haag

Bernard Blommers

» Hoewel zijn medewerking aan het panorama pas na een jaar of vijftig aan het licht komt, verrast de bijdrage eigenlijk niet. Bernard Blommers is een vriend van Mesdag, en is bovendien zijn schildersloopbaan begonnen met het afbeelden van Scheveningse vrouwen. Hij schildert ze in huis (speciaal daarvoor bouwt hij in zijn atelier een Schevenings interieur na), of buiten bij het drogen van de was, tijdens een kletsje met de burens of op het strand, waar ze met manden de vers gevangen vis ophalen.

Blommers is vaak op het strand te vinden, hij maakt er ter plekke studies. Voor het panorama van Scheveningen schildert hij enkele figuren die een centrale plek innemen op het doek. Zo is er de vrouw met een klein meisje aan de hand, die bij het hek onder aan de

duinen naar de vissersvloot staan te kijken. Beiden op de rug gezien: een hulpmiddel om het publiek bij de compositie te betrekken, omdat ze samen met de bezoekers op het panoramaplatform het landschap in kijken. Het zijn twee prominente figuren en het vermoeden is dat Mesdag Blommers vraagt ze te schilderen omdat hij het onderwerp goed kent, en bovendien behoorlijk is opgeleid.

Bernard Blommers kent Mesdag goed. Die is getuige geweest op zijn huwelijk en Blommers vernoemt twee dochters naar Hendrik Willem en Sientje. In tegenstelling tot De Bock en Breitner, die aan het begin van hun loopbaan staan en bovendien het geld goed kunnen gebruiken, is de bijdrage van Blommers waarschijnlijk een vriendendienst geweest.

In één sessie schilderde Mesdag een model op schaal van het panorama, vooral om de luchtpartij goed vast te leggen. De Mesdag Collectie, Den Haag

Théophile de Bock

Collectie Hein A.M. Klaver
Kunsthandel, Baarn

Nog eventjes probeert de jonge Théophile de Bock het als klerk op de afdeling wegenwerken van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. Maar hij tekent meer op zijn papieren dan dat hij ze beschrijft en wordt, geheel in familietraditie, ontslagen. In de jaren 1870 ontwikkelt hij zich als kunstenaar en aan het eind van dat decennium mag hij zich rekenen tot de Haagse School.

Hij woont met medekunstenaars in verschillende huizen, waar ze zich tooien met de geuzennaam 'ridders van de grijze nevel', naar de veelgebruikte kleur in het Haagse School-palet. Er wordt veel en met passie gewerkt – en gefeest.

Autodidact De Bock bekwaamt zich in landschappen. Met levende wezens heeft hij meer moeite. Geregeld komt een van de gebroeders Maris langs om zijn schilderij af te maken met een precies geplaatst persoon of dier – zo werken de schilders van de Haagse School ook buiten het panorama soms samen.

Bij Mesdag wordt de jonge Théophile verantwoordelijk voor de lucht en de duinpartijen, die grote delen van het doek in beslag nemen. Hij werkt veel samen met Sientje – hun werk is lastig

uit elkaar te houden. Zijn brede penseelstreek leent zich uitstekend voor het karwei. De Bock schildert snel, brengt verf dik aan en weet met weinig middelen een impressie en sfeer te geven.

Na het panorama leidt De Bock een 'zwerfleven', zelfs als hij een (groot) gezin heeft trekt hij van Den Haag naar Diepenveen, naar Renkum, naar Haarlem, her en der schuldeisers ontwijkend. Zijn stijl en onderwerp – landschappen – blijft hij trouw. En hij werkt het liefst buiten, waar hij de bomen beschouwt als vrienden en vriendinnen en ze namen geeft als Teer Wiesje, Karel den Vijfde en Blonde Lien.

Overal waar hij zich vestigt is De Bock gangmaker en een spil van het sociale leven, maar hij maakt ook ruzie. Met zijn vriend Vincent van Gogh en waarschijnlijk ook met Mesdag, met wie het na het panorama niet echt meer lijkt te boteren. In 1891 is De Bock een van de oprichters van de Haagsche Kunstkring, die door velen wordt beschouwd als een tegenhanger van Pulchri. Daarvan heeft hij soms het gevoel, aldus De Bock, dat het genootschap 'langzamerhand ontaardt in een oude-mannen-huis waar Mesdag de vader van is'.

De Haagsche Kunstkring moet vooruitstrevende kunst een nieuwe impuls geven. Gemeentearchief Den Haag

In *Lentedag/Eenden bij een vijver* schilderde De Bock's vriend Willem Maris de eenden. Beiden signeerden het werk.
Centraal Museum Utrecht

Net als Sientje schildert De Bock vaker duinlandschappen.
Rijksmuseum, Amsterdam

De Evangelisch-Lutherse Kerk aan de Lutherse Burgwal. De statige voorgevel is in classicistische stijl ontworpen.

De kerk met de zwaan

Een 'poort des hemels' aan de Lutherse Burgwal

De Lutherse Burgwal is vernoemd naar de kerk die daar in de zeventiende eeuw verrees. Het was de eerste echte kerk van de Haagse lutheranen, die het daarvoor moesten doen met zaaltjes op schuiladressen. Naarmate de druk van de calvinisten verminderde, kon hun onderkomen worden uitgebouwd en verfraaid.

Net als katholieken waren lutheranen na de Reformatie niet gewenst en in het beste geval gedoogd. In de Nederlanden kreeg het calvinisme steeds meer de overhand, en overheerste uiteindelijk de lutheranen. Hoewel Luther en Calvijn zich beiden afkeerden van de katholieke kerk en tot de protestantse geloofsrichting behoorden, zijn er grote verschillen in hun leer. Calvijn geloofde dat de eindbestemming

van de mens bij de geboorte reeds vaststond en dat de mensen niets aan hun lot konden veranderen (de predestinatie). Maarten Luther meende daarentegen dat iedereen die oprecht in God geloofde en veel in de Bijbel las een plaats in de hemel kon verdienen. De strengere en rechtlijnige leer van Calvijn kreeg hier veel meer aanhangers en verdrong de gematigder lutherse richting.

De lutherse gemeenten hadden dan ook veel buitenlandse lidmaten, met name uit

Duitsland, die veelal afkomstig waren uit de hoogste kringen. Bestreden door de calvinisten 'van de ware Gereformeerde Religie' trokken de lutheranen zich noodgedwongen terug in 'conventikels' (huishgemeenten) en kwamen samen in schuilkerken.

Gehuurd zaaltje

In Den Haag is een aantal schuiladressen bekend uit de beginperiode voor 1620, toen de openbare godsdienstoefening officieel door de magistraat was verboden. Lutheranen kwamen samen in een huis aan de Poten (Lange of Korte Poten) en in de Raamstraat. Er was een Huize de Lombard in de Spuistraat, met een geheime uitgang in het Achterom, altijd handig voor onverhoedse invallen van de schout. En een lokaliteit, het

Vergulde Hoefijzer aan het Noordeinde.

Maar gaandeweg groeide het aantal leden en in 1611 kreeg de Lutherse Gemeente haar eerste dominee, Daniël Fettius, die overigens een paar jaar later al wegens wangedrag en dronkenschap uit zijn ambt werd ontzet. In 1615 had men voor het eerst de beschikking over een zelfstandige ruimte, een gehuurd zaaltje in de Gortstraat, dat met banken en een preekstoel als kerkruimte werd ingericht.

Langzaamaan werd het tijd om te denken aan de bouw van een eigen kerk en in 1620 was het zover. In dat jaar kocht de Lutherse Gemeente een bouwterrein aan de Sustersloot, dat ooit behoorde tot de tuinderijen van het vroegere Elisabethsklooster. Een collectereis door Duitsland, Zweden en Denemarken had voldoende geld opgebracht om de aankoop te bekostigen.

Daar verrees, overigens onder stevige tegenwerking van de calvinisten, het eerste lutherse kerkje. Een schuilkerk was het niet, omdat inmiddels van de Staten van Holland toestemming was gekregen om openlijk te prediken. Het eenvoudige zaalkerkje, met links de woning voor de dominee, werd in 1662 uitgebreid, tot de dubbele grootte.

Er was voortdurend geld nodig, dat

uit eigen bijdragen, legaten, giften en opbrengsten van collectes werd gehaald. In 1642 ging het mis, toen twee gemachtigden, Jacob Dijckman en Jacob Magnus, naar Zweden vertrokken om voor de kerk te collecteren. Zij bleven twee jaar weg en toen ze terugkwamen bleken ze meer geld in de herbergen te hebben verbrast dan opgehaald. Het scheelde de kerk maar liefst 8.000 gulden aan inkomsten. 'Voorwaar een droeve en bedenkelijke zaak!'

Opvliegende dominee

Men sprak voor het eerst over vergroting en vernieuwing van de kerk op 2 mei 1751. Aanvankelijk de drijvende kracht achter de nieuwbouw maar later ook remmend vanwege zijn tactiek van treuzelen en uitstellen, was de in 1732 beroepen dominee Johann Gottlieb Pambo. Pambo was een gedreven en alom gerespecteerde man, die tegelijkertijd berucht was om zijn opvliegendheid en onverdraagzaamheid. Midden in de voorbereidingen stierf hij op 14 juli 1757 aan een beroerte.

Juist aan het begin van dit jaar, op 13 januari, was de bouw van een nieuwe kerk weer ter sprake gekomen en uiteindelijk raakten de plannen in een stroomversnelling. Twee 'verstandige Basen', timmerman Valkenburg en metselaar

Elffring, kregen de opdracht bouwtekeningen te maken en deze voor advies voor te leggen aan de Amsterdamse architecten Pieter de Swart en Coenraet Hoeneker. De Swart kreeg daarnaast specifiek de opdracht om de voorgevel te ontwerpen.

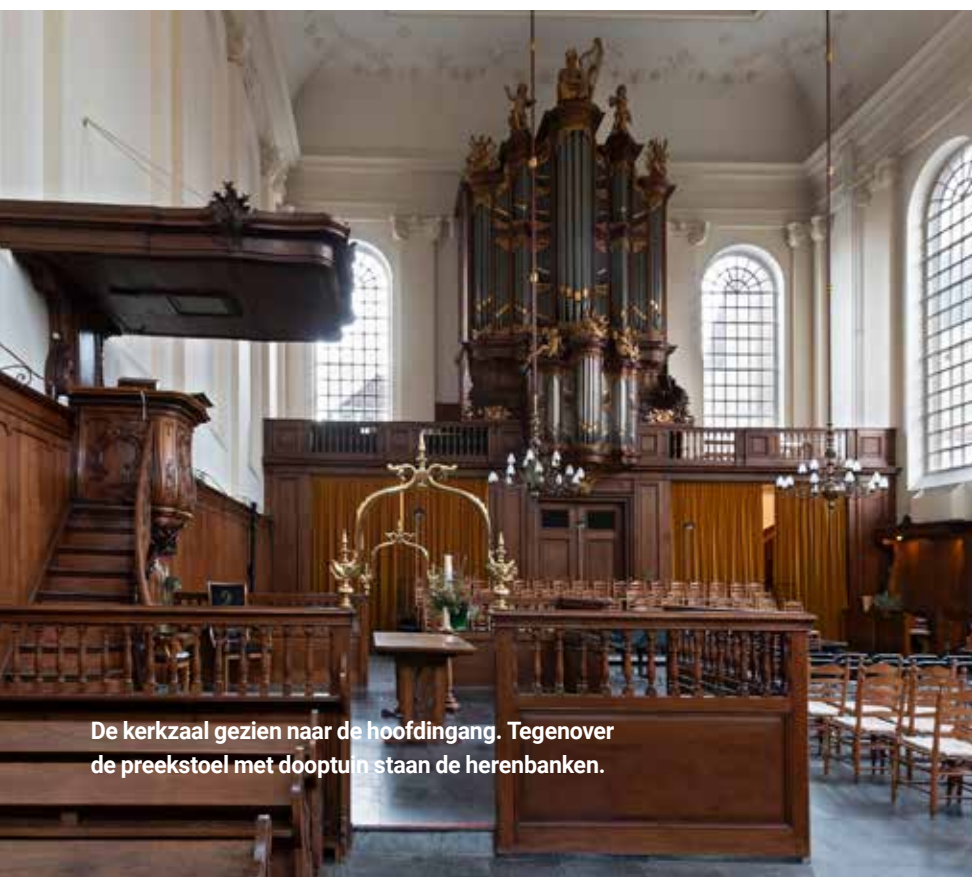
De collectanten bleken meer geld in de herbergen te hebben verbrast dan opgehaald

In 1758 waren de tekeningen gereed en goedgekeurd, en in december vond de aanbesteding van de nieuwe kerk plaats. Ook de meest notabele leden van de gemeente, hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel en vorst Karel Christiaan van Nassau-Weilburg, waren akkoord gegaan met de tekeningen. Alleen Van Brunswijk had aanmerkingen op de plaats van zijn bank; die wilde hij liever bij de uitgang hebben dan in het midden. Van Nassau-Weilburg maakte het niet uit als hij maar goed zat: 'indien maar bequaem was om te zitten en te horen.'

Beide heren lieten het echter lelijk afweten toen Van Brunswijk negatief reageerde op het vriendelijke verzoek van de kerkenraad om de eerste steen te leggen en vervolgens Van Nassau-Weilburg dat ook niet wilde doen. De verbolgen kerkenraad besloot toen dat de drie dienstdoende predikanten dan maar de eerste steen zouden leggen, maar toen een van de drie om onduidelijke redenen weigerde om aan de plichtigheid deel te nemen, had men er meer dan genoeg van.

De kerkenraad bepaalde 'dat het daarbij zal blijven en geen eerste steen gelegd werd.' Op zich bijzonder, omdat het leggen van de eerste steen van een kerkgebouw een zeer plechtige en belangrijke gebeurtenis is.

Op 25 maart 1759 werd voor het laatst in de oude kerk gepreekt en daarna kon de afbraak beginnen. In de tussentijd kwamen de gemeenteleden bijeen in een loods als hulpkerk die gemeubileerd was met de oude preekstoel, doophek en banken. Erg voorspoedig verliepen »

De kerkzaal gezien naar de hoofdingang. Tegenover de preekstoel met dooptuin staan de herenbanken.

De gemeente komt bij elkaar, 9 november 1975.

Robert Scheers/ Haags Gemeentearchief.

» de bouwwerkzaamheden niet, omdat aannemer/timmerman Valkenburg zich niet aan het bestek hield en ook overigens matige kwaliteit bleek te leveren. Drie controleurs verschenen voor de kerkenraad om de vraag te beantwoorden of het werk volgens het bestek was verricht 'waarop deselve eenparig geantwoort hebben van Neen'.

Door alle beslommeringen duurde het tot eind 1761 voor de kerk klaar was. Op 13 december, in aanwezigheid van de vorstelijke heren Van Brunswijk en Van Nassau-Weilburg, werd de kerk dan eindelijk gewijd. In de avondpreek verwees Casparus van der Heide in 'Jacobs verrukkende taal' naar de tekst Genesis 28:17 'Dit is niet anders dan een huis Gods, dit is de poort des hemels.'

Witte zwanen

De Evangelisch-Lutherse Kerk voegt zich bijna onopvallend in de rij statige gebouwen aan de Lutherse Burgwal. Mede door het ontbreken van een kerktoeren is hij niet al van verre zichtbaar. De toren bleef achterwege vanwege het calvinistische verbod op

Detail van één van de koperen doopbogen, met Jonas die uit de walvis tevoorschijn komt.

het luiden van klokken door lutheranen.

Architect Pieter de Swart heeft de voorgevel in een streng classicistische stijl ontworpen. Hij was een architect van naam, die in 1747 door stadhouder Willem IV tot hofarchitect werd benoemd. Van zijn hand zijn bekende Haagse gebouwen als het paleis Lange Voorhout (Eschermuseum), de Koninklijke Schouwburg en het Huis Huguetaan.

Zuiver klassiek van opbouw zijn de kroonlijst en het kleine timpaan erboven. In

Het symbool van het lutheranisme is in stuc verbeeld boven een oude kachelnis in de kerkenraadskamer.

Van Brunswijk wilde zijn bank liever bij de uitgang hebben dan in het midden

verkleinde vorm komt deze in de omlijsting van de ingang terug. Uitzonderlijk is de zeer hoge plint of basement van natuursteen, even hoog als de ingang, met daarboven drie in kleine roeden onderverdeelde rondboogvensters. Het jaartal 1759 prijkt in Romeinse cijfers boven het middenraam. Op het dak staan vier witte zwanen als windwijzers. Zoals op katholieke kerken veelal windwijzers in de vorm van een kruis staan en de protestanten een haantje hebben, hoort de

zwaan als belangrijk symbool bij het lutheranisme.

De zijgevels en achtergevel zijn volledig ingebouwd. Alleen aan de kamer van de kerkenraad achter de kosterswoning grenst een klein tuintje. Deze kosterij bevindt zich rechts van de kerk, op nummer 7. Door een lange, smalle gang bereikt men de kerkenraadskamer. Hier hangt een groot houten bord met alle namen van de predikanten en de leden van de kerkenraad vanaf Daniël Fettiüs.

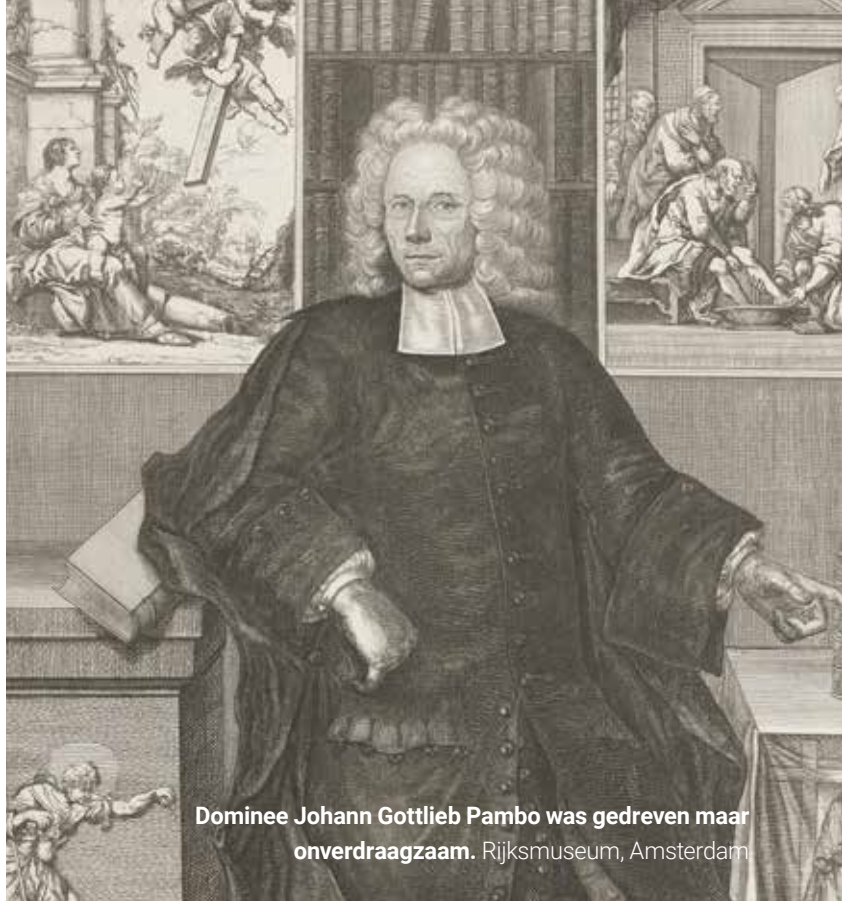
Hoog in de muur, boven een oude kachelnis, kijkt een zwaan de kamer in. De deur in de achtergevel van de kerk, onder de orgelgalerij, komt uit op een lange gang van een huis dat aan de Boekhorststraat op nummer 6 staat. Het is het enige van de vroegere drie huizen aan de Boekhorststraat dat nog eigendom van de kerk is.

Alziend oog

De intieme kerkzaal oogt ruimtelijk en licht. Aan drie zijden valt licht binnen via rondboogvensters. Alle muren zijn geleed door Ionische pilasters, het plafond is gesierd met subtiële rococo ornamenten. Langs de rand slingert een bloemenkrans met maskerkopjes in de vorm van leeuwen, en in het midden houdt een engel het Alziend Oog in een driehoek met stralenkrans vast. De driehoek verwijst naar de Heilige Drie-eenheid. Hetzelfde symbool bevindt zich in het timpaan boven de voordeur. Twee ronde tochtgaten in het plafond dienen om 'de dampen te verswelgen'.

Hoge houten lambriseringen bedekken de witte muren. Links gezien vanaf de hoofdingang staat een vrij bescheiden preekstoel met rococo snijwerk. Daarvoor een ruime doop-tuin met twee sierlijke koperen bogen op het doophek die – mooi detail – uitlopen in kleine walvissen waar uit Jonas oprijst. Daarnaast haaks op de muur rijen korte banken.

Tegenover de preekstoel staat de rijk gesneden hertogen- of prinsenbank – dus niet bij de uitgang zoals hertog van Brunswijk wenste. De bank was van oorsprong door een tussenschot in tweeën verdeeld, een helft voor elk van de beide vorsten, maar het schot is verwijderd. De naam prinsenbank kwam in zwang toen Willem V, de prins van Oranje-Nassau, in 1785 de hertogenbank kreeg aangeboden. De luifel wordt bekroond door een grote klok in het midden, het 'horloge', met aan weerszijden gekroonde wapenschilden. De klok, precies op ooghoogte van de dominee, was een onmisbaar attribuut om de tijd voor de preken in de gaten te houden. Aan de korte zijden zijn twee tribunes gebouwd, bereikbaar via brede houten trappen in de hoeken. Eén doet dienst als orgelgalerij. Het orgel is in 1762 in gebruik genomen. Bovenop troont een beeld van koning David met zijn harp, geflankeerd door twee musicerende putti en muziekinstrumenten, alles met zorg verguld. De andere tribune, boven de hoofdingang, kan bogen op een fraai grafmonument uit 1707 dat in de rechtermuur boven de trap is ingemetseld. Heel subtiel is eronder een klein houten collectebusje aan de trapleuning bevestigd.

Dominee Johann Gottlieb Pambo was gedreven maar onverdraagzaam. Rijksmuseum, Amsterdam

*Omdat
lutheranen
geen klokken
mochten luiden,
heeft de kerk
geen toren*

Grote scheuren

In de negentiende eeuw waren herhaaldelijk herstelwerkzaamheden aan de kerk nodig maar er bleven klachten komen over de slechte staat. In 1883 constateerden leden van de kerkenraad dat 'in de lijst van het plafond groote scheuren aanwezig zijn, zoodat zelfs stukken losliggen en voort-

durend de goede gemeente met den dood bedreigen.' In 1903 werd dan eindelijk het casco gerestoureerd, met name de houten kap, en in 1911 werd het interieur onder handen genomen.

Bij die gelegenheid gaven de dankbare gemeenteleden de vier koperen kronen met hun sierlijke glazen kapjes in de vorm van een vlam. Het was een dubbel feestgeschenk. In dat jaar vielen namelijk ook de viering van het 300-jarig bestaan van de Lutherse Gemeente en het 150-jarig gedenktekst van de wijding van de kerk. Op 13 december 1911 kon men vol trots melden dat de restauratie van de kerk klaar was: 'En zoo is dan het werk dat vijf maanden geleden ondernomen werd, onder Gods zegen voltooid, zonder dat het door één wanklank is verstoord.'

Meer lezen

Dit is een bewerking van een hoofdstuk uit **Een Lust voor het Oog. 25 Haagse kerken** door Botine Koopmans en Dick Valentijn. Het boek is in april verschenen bij uitgeverij Verloren. (372 p. € 39,95)

Juffrouw Idastraat

Apendans, heul, poten en een gekke molen

We hebben ons afgelopen jaar suf gewandeld, steeds weer datzelfde rondje in de buurt. Met wat achtergrondkennis wordt zo'n loopje opeens weer een stuk boeiender. De wetenschap dat het Slijkeinde zo heet, omdat hier vroeger een modderpad overging in bestrating, zorgt toch voor een bescheiden historische sensatie.

Detail wandschildering tuinzaal
Huis Akerendam in Beverwijk.

Rijksmonumenten.nl

Wie door het oude Den Haag wandelt, komt veel straatnamen tegen waarvan de herkomst voor zichzelf spreekt. Grote Markt, Brouwersgracht, Buitenhof, Riviervismarkt en Kazernestraat behoeven allemaal geen uitleg, net zoals het eeuwen geleden logisch was dat je vanuit de stad richting het Haagse Bos het Voorhout passeerde. En in de Papestraat woonden inderdaad nogal wat tegenwoordigers van de nabije (ooit

rooms-katholieke) St. Jacobskerk.

Er zijn echter ook benamingen die vragen oproepen. Van sommige oude straatnamen, zoals de Koe-diefstraat, is de oorsprong zelfs nog steeds een mysterie. Haagse historici weten ook niets over de dame naar wie de Juffrouw Idastraat is vernoemd.

Hierna bij wijze van bloemlezing de verklaring van een aantal historische straatnamen die weliswaar vertrouwd klinken, maar niet vanzelfsprekend zijn.

Kneuterdijk

De naam is afgeleid van het werkwoord knoteren of kneuteren. Dat werd hier in de zestiende eeuw beoefend: het vangen van vinken en andere kleine vogels met behulp van lokvogels in een kooi. Vaak was dat een kneu, die behoort tot de vinkenfamilie. Als er andere vinken neerstreken, werden die met behulp van een klapnet gevangen. Veel kleine vogels en vooral vinken golden destijds als een delicatessen.

Heulstraat

Dit straatje tussen Noordeinde en Kneuterdijk is vernoemd naar de houten duiker oftewel 'heul' over de Haagse Beek die langs het Noordeinde stroomde. Via dat 'bruggetje' liep je de Heulstraat in richting Lange Voorhout.

Bleijenburg

Vernoemd naar jonkheer Cornelis van Bleijenburg die hier in de zestiende eeuw landerijen bezat. Aanvankelijk was het Bleijenburg een zijgrachtje van de Herengracht. In 1685 is het gedempt.

Adriaan van de Venne-ca.1625. British Museum

Maliestraat

Dit weten we meestal nog wel: vernoemd naar het oude maliespel, een voorloper van golf. Met een stok moesten de spelers een houten bal in zo min mogelijk beurten over een lange maliebaan door enkele poortjes slaan.

Veel kleine vogels en vooral vinken golden destijds als een delicatessen

»

Aan de horizon de Nieuwe Kerk
aan het Spui, de Ridderzaal,
en de Kloosterkerk aan het
Lange Voorhout; op de voorgrond
de Mallemolen zonder wieken.
Josua de Grave, 1677.
Haags Gemeentearchief

» Lange en Korte Poten

Eind veertiende eeuw sprak men hier al van een 'potenstraat'. Poten zijn de twijgen van de knotwilgen die hier stonden.

Kettingstraat

In de volksmond ontstaan doordat in de eerste decennia van de zeventiende eeuw notaris Leonard Ketting hier kantoor hield. Ketting bezat er ook huizen.

Lamgroen

Vernoemd naar de hier in de zeventiende eeuw opgerichte blekerij (wasserie) In 't Lammeke groen. Waarschijnlijk dankte het bedrijfje zijn naam aan de friswitte lakens die op een grasveld (de bleek) te drogen werden gelegd. In Rotterdam stond destijds een blekerij met dezelfde naam.

Casuariestraat

De naam is te herleiden tot herberg De Casuaris die hier in de zeventiende eeuw stond. Een casuaris (kasuaris) is een grote loopvogel uit Oceanië die in Europa dankzij de ontdekkingsreizen van onder anderen Abel Tasman bekendheid had gekregen. Nog een herberg die een straat haar naam gaf was De Apendans waar een uithangbord met een dansende aap hing.

Mallemolen

De in 1723 gebouwde slijpmolen die hier aan de rand van de stad stond, verloor halverwege de zeventiende eeuw bij een storm drie wieken. Vanwege de enig overgebleven wiek heette het bouwsel voortaan in de volksmond de Mallemolen. In 1678 werd hij afgebroken, maar de plek bleef die naam houden.

Wie Juffrouw Ida was, weten we nog steeds niet

Hoge Zand

De Geest is ook een bewijs dat de beruchte scheidingsgrens tussen zand en veen in Den Haag een grillig verloop heeft. Die grens houdt zich allerm minst aan het tracé van de Laan van Meerdervoort, zoals je vaak hoort. Het Regentessekwartier en het Zeeheldenkwartier liggen bijvoorbeeld op veen, maar iets verderop richting stadscentrum wordt deze ondergrond onderbroken door enkele zandruggen. Namen als Geest, Hoogstraat en Hoge Zand duiden daar op.

Ook de Veenkade en Venestraat doen hun naam eer aan. Overigens zal het voor velen een verrassing zijn dat de Loosduinseweg, de Loosduinsekade en omliggende straten ook op zand zijn gegrondvest.

Slijkeinde en Geest

Deze in het verlengde van elkaar gelegen straten die vanuit het zuidwesten naar het centrum leiden, zijn vele eeuwen oud. De Geest is vernoemd naar de zandrug van geestgrond (vruchtbare duingrond) die rond de Grote- of Sint-Jacobskerk ligt. Fietzers in de Torenstraat ervaren nog altijd een lichte helling.

De naam Geest werd al in 1316

in Haagse geschriften genoemd. Het was een belangrijk weggetje, dat al vroeg werd bestraat. Dit in tegenstelling tot de route ernaartoe, die na regenval nogal eens in een modderig pad veranderde. De naam Slijkeinde, voor het eerst aangetroffen in archieven uit 1568, spreekt dan ook boekdelen. Het was het eind van het modderpad.

Het Slijkeinde in 1900.

Haags Gemeentearchief/foto J.G. Happel

P.J.C. Gabriël, Gezicht op het Kurhaus vanuit de duinen, 1887-1895.

Kunstmuseum, Den Haag

OPROEP

Meer zand en veen? In het najaar bestaat *Haagse Historie* 5 jaar! Het jubileumnummer is gewijd aan de beroemde Haagse verschillen tussen zand en veen – en wat die twee uiteindelijk ook bindt.

Er schijnt een onoverbrugbare kloof te zijn tussen de inwoners van Den Haag die op veen zijn geboren en die van het zand. De twee verschillen in afkomst, inkomen, smaak, voorkeuren en hobby's. Is het een cliché of heeft het een kern van waarheid? *Haagse Historie* is benieuwd naar uw mening over dit onderwerp en stelt het zeer op prijs als onze lezers vier vragen willen beantwoorden.

- 1. Bestaat er verschil tussen Hagenaars die op zand wonen en die op veen?**
- 2. Wat zijn volgens u de verschillen tussen veen- en zandbewoners?**
- 3. Waar rekent u zichzelf toe?**
- 4. Wat bindt alle Hagenaars, ongeacht hun afkomst of woonplek?**

Vul de korte enquête in op onze website www.haagsehistorie.nl, of stuur uw antwoorden naar redactie@haagsehistorie.nl. Uw gedachten, toelichting, hele essays zijn van harte welkom.

Dwarsverbanden

In december 2020 vierde Museum Rijswijk zijn 80-jarig bestaan met een overzicht van aanwinsten uit de afgelopen tien jaar, aangevuld met een aantal stukken die al langer deel uitmaken van de verzameling.

De collectie van Museum Rijswijk is omvangrijk en gevarieerd: foto's zoals die van de voormalige Zwitsersche Waschinrichting en Ververij aan de Geestbrugkade, een schoolplaat van de Rijswijkse kalkovens, een geschilderd portret van de Rijswijkse kunstenaar Pol Dom, maar ook bouwfragmenten en ambachtelijke en industriële producten. Ze vertellen hun eigen verhaal, maar in combinatie krijgen ze een bredere betekenis. Zo gaat het deksel van een margarinekistje leven als het wordt verbonden met foto's van de vroegere Margarinefabriek en met kinderboeken en spelletjes die werden uitgegeven als reclamemateriaal.

Dwarsverbanden. Verzamelen voor de toekomst t/m 15 augustus.
Museum Rijswijk, Herenstraat 67, Rijswijk. Open: di-zo 11-17 uur.
Raadpleeg voor een bezoek eerst de website: www.museumrijswijk.nl

Het gedroomde museum

In 1935 werd het Haags Gemeentemuseum (tegenwoordig Kunstmuseum Den Haag) aan de Stadhouderslaan geopend, resultaat van een intensief samenwerkingsverband tussen directeur H.E. van Gelder en architect H.P. Berlage.

Het was hun overtuiging dat kunst het volk kon verheffen. Het museum moest dan ook een cultuurtempel worden voor de gewone mens. Wandelend door de lange pergola die toegang geeft tot het museum, nemen bezoekers geleidelijk afstand van het drukke straatgewoel. Eenmaal binnen kunnen zij zich in de zalen geheel concentreren op kunst en kunstnijverheid.

Om te bewerkstelligen dat het gebouw een grote eenheid uitstraalde, werd van alle onderdelen een op elkaar afgestemd ontwerp gemaakt, van baksteen tot deurklink, van meubilair tot vitrine en van trapleuning tot wanddecoratie. Naast esthetiek kregen technische aspecten de nodige aandacht, zoals het maken van het 'lichtplan'. Het Gemeentemuseum moest een gebouw worden waar in expositieruimten en gangen het daglicht sfeervol door glazen plafonds zou schijnen. Bovendien zou een ingenieus systeem van metalen lamellen in de

lichtkappen op het dak het mogelijk maken om bij verschillende weersomstandigheden de lichtsterkte aan te passen.

Het gedroomde museum t/m 7 november. Kunstmuseum Den Haag, Stadhouderslaan 41. Open: di-zo 10-17 uur. Raadpleeg voor een bezoek eerst de website: www.kunstmuseum.nl

Ruiken aan kunst

De verbeelding van geur en reuk in de kunst van de zeventiende eeuw is het onderwerp van een tentoonstelling in het Mauritshuis. Bijna 50 schilderijen, tekeningen, prenten en objecten laten zien dat beeldende kunst meer is dan een weergave van de zichtbare wereld – het draait ook om illusie en suggestie.

In een geschilderd stilleven met een overvloed aan bloemen en overrijp fruit ligt de suggestie van geur er zó dik bovenop, dat het niet anders kan of de schilder wilde dat de kijker iets kon ruiken. Een schilderij van een kruidenierswinkel roept de intense geur van oosterse specerijen op. Een gestrande potvis trok veel belangstelling, zo laat een prent ons zien. Er is niet veel fantasie voor nodig om je de stank voor te stellen van het in staat van ontbinding verkerende beest: sommige omstanders houden een zakdoek voor de neus.

In de tentoonstelling valt ook écht wat te ruiken: met (corona-proof) dispensers kan de bezoeker verschillende geuren opsnuiven, bijvoorbeeld van het welriekende ambergrijs of van een stinkende stadsgracht die werd gebruikt als open riool.

Vervlogen. Geuren in kleuren t/m 29 augustus.

Mauritshuis, Plein 29. Open: di-zo 10-18 uur en ma 13-18 uur. Raadpleeg voor een bezoek eerst de website: mauritshuis.nl

BOEKEN

Léon van der Hulst werkt als boekverkoper bij boekhandel De Vries Van Stockum en is auteur van *De kleine geschiedenis van Den Haag voor dummies*.

1.

Van Kapel tot Dolhuys,
Haags geesteszorg vanaf de
Middeleeuwen tot 1700

Corry van Straten - De Nieuwe Haagse, € 22,95

Corry van Straten beschrijft de geschiedenis van de geestelijke gezondheidszorg in Den Haag van de Middeleeuwen tot de vroegmoderne tijd. De Antoniuskapel aan het Slijkeinde had een belangrijke functie in deze zorg. Hier werden pestlijders en onhandelbare krankzinnigen verpleegd. De lichtere gevallen werden thuis verzorgd door familie en de buurt. Na de reformatie nam het Dolhuys de rol van de Antoniuskapel over.

2.

Vroegâh in Den
Haag. Van hoerenmadam
tot Maison Krul

F.J.A.M. van der Helm - Walburgers, € 19,99

In deze bundel zijn veertig verhalen verzameld van F.J.A.M. (Frans) van der Helm. Zijn reportages over het alledaagse leven in Den Haag zijn eerder gepubliceerd in de rubriek 'Vroegâh in Den Haag' in de gratis krant *De Oud-Hagenaar*, nu *De Haagse Tijden*. De auteur schrijft over markante gebouwen, gebeurtenissen en Hagenaars. Een lekker nostalgisch boek om af en toe in te grasduinen en een mooi inkijkje te krijgen in de sociale geschiedenis van Den Haag en Scheveningen.

3.

Een lust
voor het oog.
25 Haagse kerken

Botine Koopmans & Dick Valentijn
Verloren, € 39,95

Den Haag heeft vele markante kerken. In dit boek beschrijft Botine Koopmans de architectuur en de geschiedenis van 25 religieuze gebouwen in Den Haag. Leidraad zijn de interieurs. Van de Abdijkerk in Loosduinen en de Oude Kerk in Scheveningen tot de Oud-Katholieke Kerk in de Juffrouw Idastraat. Interessant zijn ook de latere en vaak minder bekende kerken, zoals de Maranathakerk (2e Sweelinckstraat) en de Laakkerk (Isingstraat). Elders in dit nummer vindt u haar artikel over de Evangelisch-Lutherse Kerk.

In het volgende nummer van *Haagse Historie*

Zand en Veen

5 JAAR HAAGSE HISTORIE!

JUBILEUM

In het najaar vieren we dat 5 jaar geleden de eerste *Haagse Historie* verscheen. We doen dat met een extra dik nummer en een feestelijke bijeenkomst. Vanwege de omstandigheden rond corona weten we nog niet of dit in september of december gebeurt. In onze nieuwsbrief houden we u op de hoogte.

OPROEP

Het jubileumnummer is gewijd aan het thema **Zand en Veen**. Is er verschil tussen Hagenaars die op zand wonen en die wonen op veen? Waar rekent u zichzelf toe? En wat zijn de overeenkomsten tussen alle Hagenaars? De redactie wil het graag weten. Help ons en beantwoord de kleine enquête op de bladzijde 39.

HAAGSE HISTORIE

NUMMER 21

verschijnt 24 september 2021

ONZE PARTNERS

Haagse Historie is een uitgave van de Stichting *Haagse Historie & Erfgoed*. Hierin werken twintig historische verenigingen en de vier erfgoedinstellingen van de gemeente Den Haag samen om zo veel mogelijk mensen te interesseren voor de fascinerende geschiedenis van Den Haag en de omliggende gemeenten.

Geschiedkundige Vereniging Die Haghe

Haagsegeschiedenis.nl
secretaris@haagsegeschiedenis.nl

Gilde Den Haag

Gildedenhaag.nl
info@gildedenhaag.nl

Historische en Genealogische Vereniging Scheveningen

HGVS.net
info@hgvs.net

Historische Vereniging Buitenplaats Ypenburg

Historischypenburg.nl
hvby@historischypenburg.nl

Historische Vereniging Rijswijk

Historischeverenigrijswijk.nl
secretariaat@historischeverenigrijswijk.nl

Historische Vereniging Voorburg

Historischeverenigingvoorburg.nl
Info@historischeverenigingvoorburg.nl

Louis Couperus Genootschap

Louiscouperus.nl
secretaris@louiscouperus.nl

Muzee Scheveningen

Muzeescheveningen.nl
info@muzee.nl

Stichting 3 Maart '45

Bb45.nl
3maart45@bezuidenhout.nl

Stichting Atlantikwall Museum Scheveningen

Atlantikwallmuseum.nl
info@atlantikwallmuseum.nl

Stichting Carillon Den Haag

Stichtingcarillondenhaag.nl
info@stichtingcarillondenhaag.nl

Stichting Haags Industrieel Erfgoed SHIE.nl

info@shie.nl

Stichting Joods Erfgoed Den Haag

Joodserfgoeddenhaag.nl
joodserfgoeddenhaag@gmail.com

Stichting Oud Loosduinen

Loosduinmuseum.nl
info@loosduinmuseum.nl

Vereniging Erfgoed Leidschendam

Erfgoedleidschendam.nl
info@erfgoedleidschendam.nl

Vereniging Noitdorpse Historiën

Noitdorpse-historien.nl
info@noitdorpse-historien.nl

Vrienden van Den Haag

Vriendenvandenhaag.nl
info@vriendenvandenhaag.nl

Vrienden van De Witt

Vriendenvandewitt.nl
info@vriendenvandewitt.nl

Vrienden van het Lange Voorhout

Vriendenvanhetlangevoorhout.nl
info@vanbeuningenadvocaten.nl

GEMEENTE DEN HAAG:

Afdeling Archeologie

Denhaag.nl
archeologie@denhaag.nl

Afdeling Monumentenzorg

Monumentenzorgdenhaag.nl
monumentenzorg@denhaag.nl

Haags Gemeentearchief

Denhaag.nl
haagsgemeentearchief@denhaag.nl

Haags Historisch Museum

Haagshistorischmuseum.nl
info@haagshistorischmuseum.nl

Meer informatie over de partners en hun activiteiten vind je op Haagsehistorie.nl

COLOFON

Abonneeservice

T. 088-110 20 59
E. abonnementen@haagsehistorie.nl

Redactie

Hoofdredactie: Marchien den Hertog
Eindredactie: Dick van Rietschoten
Beeldredactie: Froukje Holtrop
Redactie: Michiel van der Mast
Lex van Tilborg

Vormgeving

Anneke de Zwaan

Contact

redactie@haagsehistorie.nl

Uitgever

René Wagemaker

Advertenties:

advertenties@haagsehistorie.nl
of 06-53197798

Aan dit nummer werkten mee:

Thomas von der Dunk,
Botine Koopmans/Dick Valentijn,
Bas Kromhout, Michiel van der Mast,
Alies Pegtel, Dick van Rietschoten

Haagse Historie is een uitgave van Stichting Haagse Historie & Erfgoed

Voorzitter: Jan Linssen
Secretaris: Arne Westerhof
Penningmeester: Theun de Graaf
Bestuursleden: Hanneke Besseling

Redactie-adviesraad

Marijke Bruggeman
Diederick Cannegieter
Ronald A. van der Spiegel
Pim Waldeck

De redactie heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te bereiken. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de redactie wenden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

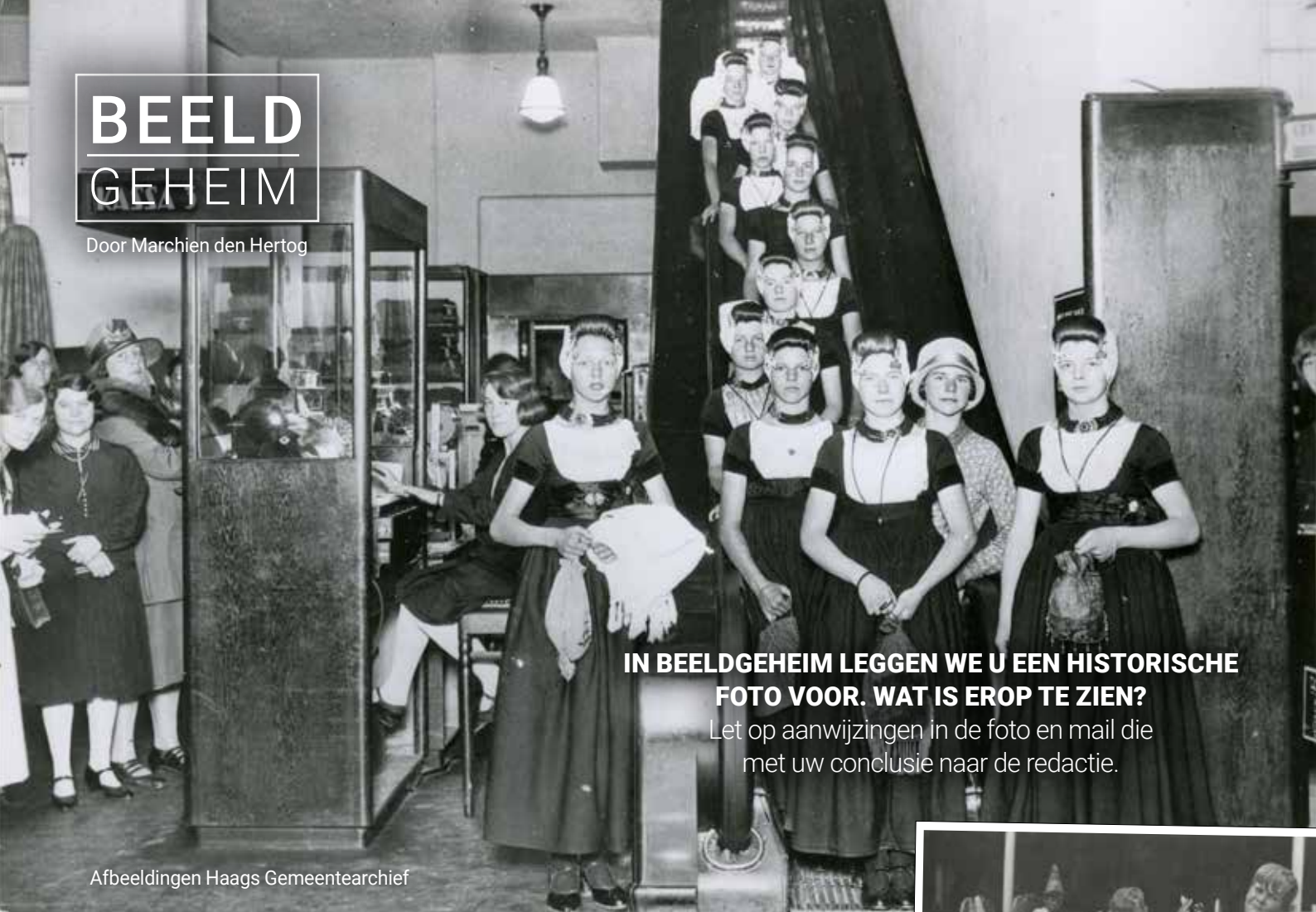

Onze Stichting *Haagse Historie* en *Erfgoed* is een ANBI: een algemeen nut beogende instelling. Dit betekent dat u een gift aan de Stichting onder bepaalde voorwaarden kunt aftrekken bij uw aangifte inkomstenbelasting.

Nieuws, de activiteiten van onze partners en nog veel meer vindt u op www.haagsehistorie.nl. Hier kunt u zich ook abonneren op onze nieuwsbrief.

BEELD GEHEIM

Door Marchien den Hertog

Afbeeldingen Haags Gemeentearchief

IN BEELDGEHEIM LEGGEN WE U EEN HISTORISCHE FOTO VOOR. WAT IS EROP TE ZIEN?

Let op aanwijzingen in de foto en mail die met uw conclusie naar de redactie.

‘WILLEM-ALEXANDER AAN HET AFKICKEN VAN DRANKMISBRUIK’

‘Een kind op de achtergrond draagt een feestmuts. Een ander kind, in bed, een papieren kroontje,’ ziet Iris M. van Breemen. ‘Het zou kunnen betekenen dat hij jarig is. Maar hij ziet er niet echt vrolijk uit,’ aldus Theun de Graaf. Ook Jaap Blomhert ziet een verjaardag. ‘De voorste van die vier lijkt overigens wel wat op onze huidige koning.’ Dat is meer mensen opgevallen. ‘Willem-Alexander als jonge jongen aan het afkicken van ernstig drankmisbruik in het Juliana Kinderziekenhuis,’ concludeert Willem van der Ham, met Prins Pils in gedachten.

‘Het voorste kind lijkt dik, maar geen gezonde dikte. De kinderen ogen sowieso niet heel gezond, astmatisch?’ aldus Van Breemen. Ze ziet ziekenhuisbedden met dezelfde sprei. ‘Dit wijst op een instelling/inrichting.’ Ook De Graaf denkt aan een ziekenhuis, ‘maar de kinderen zien er niet echt ziek uit. De schaar en liniaal achter de bedden wijzen wellicht op een school.’

‘Achter het tweede bed van rechts zien we een setje met schaar, potloden, liniaal. Knutsel- en schoolmateriaal,’ beaamt Van Breemen. De Graaf: ‘Daarom denk ik dat het om de Buitenschool in Scheveningen gaat. Daar moesten

ze altijd verplicht een poosje rusten in de middag.’ Van Breemen trekt dezelfde conclusie. ‘De rustpauze in de Eerste Nederlandse Openluchtschool aan de Doorniksestraat.’

Door veel buiten zijn moest de Eerste Nederlandse Buitenschool ‘bleekneusjes’ behoeden voor besmettelijke ziekten als tbc. Toch twijfelt Chris Harteveld. ‘Kinderen die daar op school zaten, verbleven wel veel in de openlucht, maar niet in bedden. Zou het dan toch het Zeehospitium op Kijkduin zijn?’ Dat denkt ook Marijke van Duijn, wier echtgenoot er werkte. ‘Hij gaf destijds met levende dieren biologische lessen via de School- en Kindertuinen.’

‘Ervaringsdeskundige’ Blomhart: ‘Ik associeer deze foto met een sanatorium voor “bleekneusjes” begin jaren vijftig van de vorige eeuw: jongens en meisjes, door tbc getroffen, moesten daar bijkomen. Ikzelf was ook zo’n bleekneusje. Ik kon echter wel thuis in Den Haag herstellen, omdat het huis waar wij woonden beschikte over een soort serre met openslaande deuren

naar buiten op éénhoog, dus er kon genoeg frisse lucht naar binnen!’

Bij nader inzien heeft de redactie het u en zichzelf niet makkelijk gemaakt. We zien inderdaad kinderen die herstellen van tbc. Maar niet in Kijkduin. Het is 1946 en het Zeehospitium daar heeft al in 1942 moeten wijken voor de aanleg van de Atlantikwall. Dit is het Haagsch Noodsanatorium, dat werd ingericht in drie Zweedse barakken in, jawel, de Doorniksestraat. Door de ontberingen en gebrek aan zorg was het aantal besmettingen tijdens de Duitse bezetting fors toegenomen.

We hebben een nieuwe foto voor u. Wat is erop te zien? Mail uw redenering met conclusie naar redactie@haagsehistorie.nl De afbeeldingen komen uit de Haagse Beeldbank, maar ze opzoeken is natuurlijk een stuk minder leuk.

Rijksmuseum de Gevangenpoort

blijft je
boeien

Ontdek het vernieuwde museum vanaf 19 juni.
Boek je tickets online.